

Rondom het kind

Een participatief onderzoek naar de samenwerking
tussen ouders, primair onderwijs en jeugdhulp

Anne Steenbakkers
Mirjam Heemskerk-Van der Sprong
Marion van de Sande
Cora Bartelink-Koelewijn
Suzanne Rutz
Rob Gilsing

Kennisnetwerk
Jeugd Haaglanden

DE HAAGSE
HOGESCHOOL

	Voorwoord	4
	Samenvatting	6
	Onderzoeksopzet	7
	Onderzoeksbevindingen	8
	Discussie	9
1	Inleiding	10
1.1	Probleemschets	10
1.2	Doel- en vraagstelling	14
1.3	Leeswijzer	14
2	Onderzoeksopzet	15
2.1	Onderzoeksmethoden	15
2.2	Setting van het onderzoek	20
3	Uitgangspunten voor goede samenwerking	23
4	De hulp die kinderen en gezinnen ontvangen	25
4.1	Welke vragen en problemen spelen bij het kind en het gezin?	25
4.2	Welke hulp is ingezet?	26
4.3	In hoeverre past de ingezette hulp bij de vragen en problemen?	27
4.4	Tevredenheid geboden hulp	28
4.5	Conclusie deelvraag 2	31
5	Belemmerende en bevorderende factoren in de samenwerking	33
5.1	Gezamenlijk besef van verantwoordelijkheid	33
5.2	In openheid werken aan gezamenlijke doelen	35
5.3	Helderheid rollen en taken	37
5.4	Conclusie deelvraag 3	39
6	De rol van management, beleid en bestuur	41
6.1	Gezamenlijk besef van verantwoordelijkheid	41
6.2	In openheid werken aan gezamenlijke doelen	42
6.3	Helderheid rollen en taken	44
6.4	Conclusie deelvraag 4	45
7	Conclusie en discussie	47
7.1	Reflectie op het onderzoek	47
7.2	Beantwoording en bediscussiëring van de deelvragen	48
7.3	Beantwoording van de hoofdvraag: verbeteren van de samenwerking	55
8	Aanbevelingen	57
9	Tijdljn: een tool om de verschillende perspectieven rondom het kind samen te brengen	59
9.1	Aanleiding	59
9.2	Tijdljn Rondom het Kind	60
	Referenties	61

Voorwoord

De relatie tussen onderwijs en jeugdhulp was een thema dat zo'n zes jaar geleden, kort na de start van het lectoraat Jeugdhulp in Transformatie met stip op de onderzoeksagenda kwam te staan. De gemeenten en jeugdhulpaanbieders die samenwerken in het Kennissenetwerk Jeugd Haaglanden hechten groot belang aan praktijkgericht onderzoek op dit thema. Dus gingen we in 2019 bouwen aan de opzet van het onderzoek, in nauw overleg met gemeenten en partners in onderwijs- en jeugddomein. Eind 2020 konden we eindelijk van start op vijf basisscholen in twee gemeenten.

Het onderzoeksthema is onverminderd actueel. Het verbeteren van de samenwerking tussen jeugdhulp en onderwijs maakt deel uit van de Hervormingsagenda Jeugd. Het is een van de doelen in de Regiovisie Jeugd in de regio Haaglanden. Het programma Met andere ogen draait nog steeds op volle toeren. Er is veel belangstelling voor het boek dat ik samen met Peter de Vries mocht redigeren, Ouders, onderwijs en jeugdzorg in verbinding, gericht op HBO-studenten. De introductie van brugfunctionarissen staat volop in de belangstelling van scholen en gemeenten.

Het is mede daarom dat we met trots het voorliggende rapport aan jullie presenteren. Een rapport dat onze bevindingen laat zien. Dat op basis van die bevindingen tot (naar wij hopen) bruikbare aanbevelingen voor beleid en praktijk komt. Dat een tool heeft voortgebracht die helpt om de levenslijn van jeugdigen, inclusief ingrijpende gebeurtenissen en ingezette hulp en ondersteuning, inzichtelijk in beeld te brengen – als basis voor gesprek. En een onderzoek dat laat zien dat het doen van participatief actieonderzoek, waarin gedurende het onderzoek al gewerkt wordt aan verbeteringen in de praktijk, soms met vallen en opstaan gaat. Ook in dat opzicht was het voor ons als onderzoekers een leerzaam onderzoek.

We danken de gemeenten Den Haag en Delft voor de financiële bijdrage die dit onderzoek mede mogelijk heeft gemaakt. Vanzelfsprekend had dit onderzoek niet kunnen slagen zonder de vele professionals en organisaties die meewerkten: de scholen, schoolbesturen, de jeugdhulp (lokale teams), schoolmaatschappelijk werk en vele anderen (zie Bijlage B voor een overzicht van alle deelnemende organisaties). We bedanken al deze mensen van harte voor hun inzet en betrokkenheid. Dat geldt zeker ook voor de ouders die hebben meegewerkt aan het onderzoek: jullie betrokkenheid was onmisbaar, heel veel dank! Tot slot danken we de leden van de begeleidingscommissie voor hun kritische maar opbouwende bijdrage aan het onderzoek: Henno Theisens (lector Public Governance, De Haagse Hogeschool), Chaja Deen (senioradviseur onderwijs en jeugdhulp, NJi), Mariëtte Lusse (lector Samenwerken met ouders en Kinderarmoede, Hogeschool Rotterdam), Chris Kuiper (lector Transformaties in de zorg voor jeugd, Hogeschool Leiden, hoogleraar intergenerationele overdracht, UvA & directeur innovatie en kwaliteit, iHUB), Jelmer Schalk (UD bestuurskunde, Universiteit Leiden en managing consultant BMC) en Kim de Wilde (School Advies Dienst Wassenaar).

Wij hopen van harte dat dit rapport een bijdrage levert aan het verbeteren van de samenwerking tussen onderwijs en jeugdhulp. Omdat die samenwerking cruciaal is om kinderen en hun ouders optimale ondersteuning te bieden als dat nodig is.

Veel leesplezier!

Mede namens de collega-onderzoekers,

Rob Gilsing
Lector Jeugdhulp in Transformatie
De Haagse Hogeschool

In het eerste deel van het onderzoek formuleerden drie focusgroepen uitgangspunten voor goede samenwerking (deelvraag 1). In deze groepen zaten professionals uit onderwijs en jeugdhulp op uitvoerend ($n = 26$) en management- en beleid-/bestuursniveau ($n = 18$) evenals een vertegenwoordiger van ouders ($n = 1$).

Voor de casusreviews ($n = 21$, over 29 kinderen) zijn ouders ($n = 7$) en onderwijs- en jeugdhulpprofessionals ($n = 35$) geïnterviewd. De kennis en ervaringen uit die interviews zijn chronologisch gevisualiseerd in een tijdlijn. Die is gebruikt als leidraad voor casusbesprekingen met alle betrokkenen. De interviews, tijdlijnen en verslagen van casusbesprekingen zijn kwalitatief geanalyseerd. Het doel: in kaart brengen hoe passend het hulpaanbod is en welke bevorderende en belemmerende factoren aanwezig zijn voor samenwerking op uitvoerend en beleid-/bestuursniveau (deelvraag 2 en 3).

In twee bijeenkomsten van de *governancegroep* besprak een groep beleidsmakers en bestuurders knelpunten en bevorderende factoren voor de samenwerking op beleids- en bestuursniveau. Die groep bestond uit beleidsmakers en bestuurders uit onderwijs ($n = 4$), jeugdhulp ($n = 5$) en gemeenten ($n = 3$). Op basis van de knelpunten zijn acties voor beleid en bestuur geformuleerd, gemonitord en geëvalueerd om de samenwerking in de uitvoering te ondersteunen. De verslagen van de bijeenkomsten van de governancegroep zijn kwalitatief geanalyseerd. Het doel: bepalen hoe beleidsmakers en bestuurders professionals kunnen faciliteren in hun samenwerking (deelvraag 4).

Het onderzoek kreeg ondersteuning van een begeleidingscommissie. Hierin zaten experts op het gebied van onderwijs, jeugdhulp, ouderbetrokkenheid en bestuur.

Onderzoeksbevindingen

We beschrijven de bevindingen van dit onderzoek hierna aan de hand van de vier deelvragen.

1. Uitgangspunten voor goede samenwerking

Professionals uit de praktijk, beleid en bestuur van onderwijs en jeugdhulp formuleerden de volgende uitgangspunten voor samenwerking met ouders:

- Samenwerking tussen ouders en onderwijs- en jeugdhulpprofessionals is altijd nodig en meer of minder intensief, afhankelijk van de behoeften van kind en/of gezin.

- Het doel van samenwerking is om de ontwikkeling, veiligheid en het welzijn van het kind te optimaliseren door wederkerige en passende ondersteuning te bieden.
- Goed samenwerken betekent dat betrokkenen vanuit een gezamenlijk besef van verantwoordelijkheid aan gezamenlijk vastgestelde doelen werken, op basis van heldere afspraken over rollen en taken.

2. De hulp die kinderen en gezinnen ontvangen

Hoe passend de hulp is, onderzochten we door te kijken naar de match tussen hulpvraag en hulpaanbod en de tevredenheid over de hulp. De match tussen hulpvraag en -aanbod is voor sommige typen vragen beter dan voor andere. Bij vragen rond de leerontwikkeling van kinderen en overige vragen van ouders (op het gebied van huisvesting, financiën en veiligheid) wordt hulp geboden. Als kinderen vragen hebben rondom de sociaal-emotionele ontwikkeling of hun fysieke gezondheid, dan krijgen zij niet altijd hulp aangeboden. Ook valt op dat ouders vaker opvoedondersteuning ontvangen, dan dat zij op dat vlak vragen hebben. Ten slotte worden vaak meerdere vormen van hulp ingezet. Dit roept de vraag op of die hulp (direct) passend is.

In ongeveer de helft van de casussen zijn ouders en professionals tevreden over de geboden hulp. Een derde van hen is ronduit ontevreden over de geboden hulp, anderen zijn deels ontevreden. Tevreden zijn deelnemers als de hulp aansluit op de behoeften, meerdere vormen van hulp elkaar versterken en hulpverleners vakbekwaam zijn en goed kunnen samenwerken. Ontevreden zijn deelnemers als er geen passende hulp (tijdig) beschikbaar is of als de hulp niet op alle behoeften aansluit of alleen op symptomen van onderliggende problematiek. Ook zijn deelnemers ontevreden als er geen goede samenwerking of match is met de hulpverleners.

3. Bevorderende en belemmerende factoren in de samenwerking

Het komt volgens ouders en professionals de samenwerking ten goede als betrokkenen individueel en gezamenlijk een verantwoordelijkheidsbesef hebben. Belangrijk daarbij is dat er tijd en ruimte is om in een gezamenlijk overleg te werken aan een gezamenlijk plan en einddoel. Noodzakelijke voorwaarden daarbij zijn volgens betrokkenen: in openheid werken op basis van vertrouwen en een gezamenlijke visie op de vragen/problemen. Dit is volgens hen te bereiken als ouders en professionals elkaar kennen en de onderlinge

relaties goed zijn. Daarnaast benadrukken zij het belang van heldere afspraken over samenwerking en de verschillende rollen en taken daarin. Daarbij geven ze aan dat procedures en regelgeving, afhankelijk van de vragen/problemen, de samenwerking zowel kunnen belemmeren als bevorderen. Het is ook bevorderend als ouders de regie kunnen voeren op de uitvoering van een plan en als betrokkenen bekend zijn met de mogelijkheden van professionals uit verschillende organisaties.

4. De rol van management, beleid en bestuur

Professionals van scholen en jeugdhulp ervaren de volgende zes knelpunten in de samenwerking met elkaar en ouders, die zij niet gezamenlijk op de werkvloer kunnen oppakken.

1. Gebrek aan passende hulp
2. Personele wisselingen
3. Het niet realiseren van 1 gezin, 1 plan, 1 regisseur
4. Beslisruimte in vastgelopen situaties
5. Schotten en strikte taakopvattingen tussen jeugdhulp en onderwijs
6. Werken over gemeentegrenzen heen

De leden van de governancegroep in beide gemeenten herkennen deze knelpunten. Voor vier van deze knelpunten is nagedacht over mogelijke acties; ook is een aantal acties ingezet. Er is geen actie ondernomen tegen de personele wisselingen en het werken over gemeentegrenzen heen (knelpunten 2 en 6).

De ondernomen acties zijn sterk gericht op vastlegging van afspraken en procedures. In de breed gedragen wens om die acties ook te evalueren, komt de intentie van beleid/bestuur om de samenwerking te ondersteunen duidelijk naar voren. Daarnaast valt op dat acties veelal incidenteel en van tijdelijke aard zijn. In projectvorm wordt beoogd om op kleine schaal te experimenteren met nieuwe werkvormen. Zulke initiatieven bereiken niet alle scholen. De governancegroep uit de zorg dat deze initiatieven geen voortgang krijgen nadat de tijdelijke financiering stopt.

Discussie

Uit het onderzoek haalden wij drie overkoepelende factoren en vier randvoorwaarden, die de samenwerking tussen ouders, onderwijs- en jeugdhulpprofessionals kunnen verbeteren. De eerste factor is het bevorderen van duurzame onderlinge relaties tussen ouders, onderwijs- en jeugdhulpprofessionals. Dit gaat om relaties op basis van

onderling vertrouwen en respect, waarbij ieders kennis en expertise bekend is. De tweede factor is de behoeften van het kind in diens context centraal stellen. Het is belangrijk eerst breed te kijken naar de opvoedcontext en de behoeften van het kind in een gezamenlijke verklarende analyse. Daarna gaat het om een doel formuleren en bijbehorend plan maken. Daarbij is het normaliseren van hobbels bij het opvoeden en opgroeien belangrijk. De derde factor is versterking van de vakbekwame professional. Professionals moeten kennis en vaardigheden hebben op hun eigen vakgebied én op het gebied van samenwerken met ouders en andere professionals.

De eerste randvoorwaarde ter verbetering is de ruimte om samen te werken. Dit gaat over praktische aspecten zoals tijd, maar ook om de ruimte voelen voor samenwerking doordat organisaties dit uitdragen. De tweede randvoorwaarde is een dekkend aanbod in onderwijs en jeugdhulp met ruimte voor maatwerk wanneer kinderen net niet binnen het bestaande aanbod passen. De derde randvoorwaarde is het ontschotten van het onderwijs en de jeugdhulp. Er is sterk veranderkundig leiderschap nodig om de ruimtes tussen de wetten en knelpunten daarbinnen gezamenlijk op te pakken. Ten slotte kan de samenwerking met de hulp rondom bestaanszekerheid worden verbeterd. Veel problemen van kinderen vonden hun oorsprong in de omstandigheden waarin zij opgroeiden. Door meer met deze beleidsterreinen samen te werken (bijvoorbeeld werk en inkomen, huisvesting en veiligheidsdomein), komt andere expertise aan bod en verlaagt de druk op de jeugdhulp en het onderwijs. De volledige lijst met aanbevelingen is achteraan dit rapport te vinden.

1.1 Probleemschets

School als belangrijke plek voor kinderen

Elk kind heeft het recht om te leren, zich optimaal te ontwikkelen en om volwaardig mee te doen op school, thuis en in de buurt. Dit geldt ook voor jeugdigen die (tijdelijk) meer of extra zorg nodig hebben.¹ Als plek waar kinderen samen leren en leven met andere leeftijdsgenoten en professionals, vervullen scholen een essentiële rol om kinderen mee te laten doen. Kinderen leren hier cognitieve, sociale en emotionele vaardigheden en kennis, die hun helpen om zich optimaal te ontwikkelen en succesvol te zijn in het latere leven.^{2,3,4}

De school is daarnaast een plek waar eventuele belemmeringen in de ontwikkeling zichtbaar kunnen worden. Kinderen brengen veel tijd door op school. Leerkrachten zien de leerlingen een groot deel van de week in de klas. Ze kennen vaak de gezinssituatie en bespreken de (onderwijs)ontwikkeling van kinderen met hun ouders.^a Mede daarom kunnen scholen in een relatief vroeg stadium signaleren of extra ondersteuning nodig is. De veronderstelling is dat het in een vroeg stadium bieden van lichte hulp en ondersteuning in de thuis- en schoolomgeving, kan voorkomen dat problemen verergeren.⁵

Wanneer belemmeringen in de ontwikkeling van het kind aan het licht komen, kunnen verschillende partijen hulp of ondersteuning bieden. Bijvoorbeeld de school, jeugdgezondheidszorg en/of jeugdhulp. Wie het beste hulp kan bieden, is afhankelijk van de aard van het probleem en de hulpvraag of behoeften van kinderen en ouders. Op het moment dat de problemen zowel op school als thuis spelen of wanneer de problemen complex zijn, overstijgen die de mogelijkheden van de school. In deze situatie moeten andere partijen worden betrokken, vaak uit de jeugdhulp.

Omdat het in het belang van een kind is dat het naar school gaat en daar veel tijd doorbrengt, is samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp dan onmisbaar.⁶

Waarom samenwerking tussen onderwijs en jeugdhulp?

Samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp is van belang, omdat ouders de hulp als laagdrempeliger ervaren wanneer school deze opstart. Ouders en hun kinderen hebben veelal een vertrouwensrelatie met de school. Doordat jeugdhulpprofessionals steeds vaker op de scholen te vinden zijn, worden zij bekende gezichten voor kinderen en ouders én voor leerkrachten en begeleiders op school.^{4,7}

Daarnaast kunnen onderwijs- en jeugdhulpprofessionals elkaar versterken, doordat zij beschikken over verschillende perspectieven, kennis en vaardigheden. Intensieve samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp draagt bij aan de bundeling hiervan. Dit versterkt de analyse van de problemen en vragen van kinderen en ouders. Hierdoor zijn betere oplossingen vindbaar voor zowel op school als thuis.^{4,7}

De samenwerking draagt zo bij aan het bieden van passende hulp op school en thuis. Passende hulp is effectieve en doelmatige hulp, die aansluit bij de vragen van kinderen en ouders en de gezamenlijke analyse van de gezinssituatie. Onderzoek toont aan dat vanuit die samenwerking niet alleen lichte hulp vroegtijdig kan worden geboden, maar dat ook sneller is op te schalen naar meer intensieve hulp als dat nodig is.⁷ Het samenwerken van ouders en professionals in onderwijs en jeugdhulp zorgt er daarnaast voor dat kinderen en ouders niet steeds opnieuw hetzelfde verhaal hoeven te vertellen en professionals elkaars werk niet over hoeven te doen.^{4,7,8}

¹ Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (1989). Kinderrechten. Verkregen via: <https://wetten.overheid.nl/BWBV0002508/2002-11-18>

² Jonkman, H., Brock, A., Britt, A., & De Winter-Koçak, S. (2021). *Kennis versterken over de verbinding tussen onderwijs en jeugdhulp. Naar een nieuwe onderzoeksprogrammering*. Verwey-Jonker Instituut. Verkregen via: <https://www.verwey-jonker.nl/publicatie/kennis-versterken-over-de-verbinding-tussen-onderwijs-en-jeugdhulp/>

³ Nederlands Jeugdinstituut, Nederlands Centrum Jeugdgezondheid, & Verwey-Jonker Instituut (2019). *De Sterkste Schakels. Wat werkt in de samenwerking tussen jeugdgezondheidszorg, wijkteams en onderwijs?* Verkregen via: <https://www.nji.nl/publicaties/de-sterkste-schakels>

⁴ Nederlands Jeugdinstituut (2021a). Kenniskaart 'Kwaliteit verbinding onderwijs en jeugdhulp'. *Optimale samenwerking van onderwijs en jeugdhulp*. Verkregen via: <https://www.nji.nl/sites/default/files/2021-05/kenniskaart-Kwaliteit-Verbinding-Onderwijs-en-Jeugdhulp.pdf>

⁵ Jeugdwet (2015). Verkregen via <https://wetten.overheid.nl/BWBR0034925/2023-07-01>

⁶ Nederlands Jeugdinstituut (2019). *Verrassend Passend. Special samenwerking onderwijs - jeugd. Passend onderwijs in de praktijk*. Nederlands Jeugdinstituut. Verkregen via: <https://www.nji.nl/system/files/2021-04/Verrassend-Passend-Special-combinatie-onderwijs-jeugd-middelen.pdf>

^a Met ouders bedoelen we in dit onderzoek de primaire verzorgers van een kind, waaronder ouders, stiefouders en pleegouders.

⁷ Peeters, R., Zunderdorp, M., Lamers, M., & Rats, E. (2018). *Mét andere ogen: Advies voor versnelling en bestendiging van de samenwerking onderwijszorg-jeugd*. Zunderdorp Beleidsadvies & Management.

⁸ Wienen, B., Korenromp, H., Batstra, L., & Graas, D. (2020). *Werkbaar in de klas. Het effect van samenwerking tussen ouders, leraren, maatschappelijk werk en jeugdhulp in de schoolklas: exploratieve studie naar de factoren die maken dat samenwerking, vanuit de optiek van de leraar, succesvol is of minder succesvol ervaren wordt*. NRO Projectnummer: 405-18-641.

Factoren die samenwerking beïnvloeden

Samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp kan dus waardevol zijn. Zowel voor de ontwikkeling en opvoeding van kinderen als voor ouders en professionals. Toch is het in de praktijk nog niet zo eenvoudig om een vruchtbare samenwerking te realiseren.

Er is relatief veel bekend over welke factoren samenwerking (en de resultaten van die samenwerking) bevorderen dan wel belemmeren^b. Jonkman en collega's² onderscheiden in hun kennissynthese drie soorten factoren. Per factor beschrijven zij verschillende aandachtspunten:

1. **Relationele factoren:** deze gaan over een open dialoog aangaan en de gezamenlijke inspanning van professionals om onderlinge relaties te onderhouden, verwachtingen op elkaar af te stemmen en gezamenlijke doelen te formuleren gericht op resultaten voor kinderen.

Belangrijke relationele factoren in de samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp zijn:

- Verkenning van de visie en ervaringen (perspectief) van ouders en kinderen op opvoeden en opgroeien.
- Afstemming van perspectieven van ouders, onderwijs en jeugdhulp en heldere afspraken over (opvoedings)verantwoordelijkheden.
- Wederzijds vertrouwen, erkenning en gelijkwaardigheid om veranderbereidheid te bevorderen.
- Fysieke, inhoudelijke en persoonlijke nabijheid en ontmoeting voor afstemming over professioneel handelen.
- Gezamenlijke reflectie en monitoring van rollen en verantwoordelijkheden aan de hand van een tijdpad.
- Een resultaatgerichte aanpak met een doorgaande lijn van hulp voor kinderen en ouders.

Voor professionals in onderwijs en jeugdhulp is het een uitdaging om vertrouwensrelaties op te bouwen in de samenwerking met ouders met een andere visie en andere normen op het gebied van opvoeden en opgroeien dan zichzelf. Persoonlijke en omgevingsfactoren, zoals opleidingsniveau, sociaal-economische en culturele achtergrond, spelen een rol in het denken en handelen rond opvoeden en opgroeien.^{9,10} Dergelijke verschillen spelen ook een rol in de ervaren betrokkenheid van ouders op school en in de jeugdhulp.¹¹ Ouders en kinderen die te maken hebben met een opeenstapeling van problemen, zoals met huisvesting, armoede, ziekte en daarmee gepaard gaande stress, hebben vaak minder tijd en energie voor (samenwerken aan) opvoeden en het opgroeiproces.¹² De bestaansonzekerheid als gevolg van zulke problemen vergt tijd en energie van ouders, die ten koste gaat van aandacht voor het opvoeden en opgroeien van hun kinderen thuis en op school. Wat bijdraagt aan de vergroting van toekomstkansen van kinderen, is het overbruggen van verschillen in perspectieven op opgroeien en opvoeden, het bespreken van andere problemen in gezinnen en het organiseren van ondersteuning daarbij.¹³ Dat vraagt specifieke competenties van professionals, zoals een open en nieuwsgierige houding en bewustzijn van de situatie van ouders en kinderen.¹⁴

2. **Professionele factoren:** het gaat hier om de competenties van (aankomend) professionals. Zowel op hun vakgebied als op het gebied van (inter)professionele samenwerking. Het is belangrijk dat zij van en met elkaar leren in een groep en een groepsidentiteit ontwikkelen, die zich kenmerkt door een gezamenlijke taal, doelen en een gedeeld handelingsrepertoire.

Belangrijke professionele factoren in de samenwerking tussen onderwijs en jeugdhulp:

- Werkwijzen die bijdragen aan ervaren gemeenschappelijkheid en wederzijdse afhankelijkheid, zoals professionele leergemeenschappen.
- Investeren in het opleiden van 'netwerk-

professionals' die verschillende (specialistische) perspectieven kunnen samenbrengen in een gezamenlijke generalistische aanpak.

- Een samenhangend traject van professionaliseringsactiviteiten, waarbij verschillende disciplines elkaars werk leren kennen en leren samenwerken.
- Investeren in competenties van lerende professionals, zoals een onderzoekende en reflectieve houding met betrekking tot gezamenlijke doelen, het verloop van het leerproces en de vervolgstappen.
- Krachtige verbindingsofficieren met inspirerende ideeën die mensen weten te binden en het organisatorische proces op gang brengen en houden.

3. **Bestuurlijke factoren:** deze gaan over de verschillende organisatorische en financiële kaders van onderwijs en jeugdhulp en de manieren waarop professionals binnen die kaders kunnen samenwerken.^{2,9,15}

Belangrijke bestuurlijke factoren die de samenwerking tussen onderwijs en jeugdhulp bepalen:

- Een gedeelde pedagogische visie op wat belangrijk is voor kinderen, gezinnen en samenwerking en hoe professionals en organisaties daaraan gezamenlijk kunnen bijdragen.
- Betrokken en veranderkundig leiderschap vanuit een heldere visie gericht op vergroting van het draagvlak en een lerende cultuur voor samenwerking.
- Rol van de gemeente: samenspel van sturen op visie, loslaten en luisteren, en ondersteuning van de (netwerk)samenwerking.
- Samenwerking met huisartsen, lokale teams en sociale netwerken in de wijken.
- Helderde vormgeving en afbakening van de basisondersteuning op de scholen, zodat duidelijk is wat extra ondersteuning inhoudt.
- Helderheid over de financiering en welke ondersteuning en zorg door welke partij betaald moet worden.

^b Een belangrijk deel van de belemmerende factoren kan – als ze eenmaal zijn omgedraaid – de samenwerking juist bevorderen. Daarom maken we in deze paragraaf geen duidelijk onderscheid tussen belemmerende en bevorderende factoren.

⁹ Pratt, M. W., & Hardy, S. A. (2015). Cultivating the moral personality: Socialization in the family and beyond. In J. E. Grusec & P. D. Hastings (Eds.), *Handbook of socialization: Theory and research* (pp. 661–685). The Guilford Press.

¹⁰ Herweijer, L., & Vogels, R. (2013). Samen scholen. Sociaal en Cultureel Planbureau.

¹¹ Bakker, J. T. A., Denessen, E. J. P. G., Denessen, M. H. J., & Oolbekkink-Marchand, H. W. (2013). *Leraren en ouderbetrokkenheid: Een reviewstudie naar de effectiviteit van ouderbetrokkenheid en de rol die leraren daarbij kunnen vervullen*. Radboud Universiteit.

¹² Kalthof, H., (2020). *Opgroeien en opvoeden in armoede* (3e herziene druk). Nijl.

¹³ Lusse, M., Kassenberg, A., & Hoogenboom, A. (2020). Armoede op school, een extra uitdaging. *Schoolfacilities*, 37(1)–, pp. 32–34.

¹⁴ Distelbrink, M., Pels, T., & Winkelman, C. (2017). *Waardenopvoeding in diversiteit. Het begint met een gesprek. Achtergrondartikel bij teambijeenkoms*. Kennisplatform Integratie & Samenleving.

¹⁵ Nederlands Jeugdinstituut (2021b). *Verrassend Passend. Special combinatie onderwijs-jeugd middelen. Jeugd. Passend onderwijs in de praktijk*. Nederlands Jeugdinstituut. Verkregen via: <https://www.nji.nl/system/files/2021-04/Verrassend-Passend-Special-combinatie-onderwijs-jeugd-middelen.pdf>

De samenwerking verder onderzoeken

Op basis van het voorgaande is duidelijk dat:

- vertrouwensrelaties tussen ouders en professionals uit onderwijs en jeugdhulp noodzakelijk zijn voor een optimale samenwerking rondom opvoeden en opgroeien thuis en op school;
- samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp essentieel is om kinderen en ouders passende ondersteuning te bieden bij opvoeden en opgroeien die aansluit op hun behoeften;
- de samenwerking tussen alle partijen niet zomaar tot stand komt en een gezamenlijke pedagogische visie vereist is.

Ondanks de beschikbare kennis over de samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp wordt die kennis in de praktijk weinig gebruikt. Andersom bestaat nog veel onduidelijkheid over hoe interprofessionele samenwerking in de praktijk daadwerkelijk plaatsvindt. Daarom vertrekken we in dit onderzoek vanuit individuele casuïstiek voor inzicht in de kennis en ervaringen rond samenwerking in de praktijk. Deze praktijkkennis geeft vervolgens ook betekenis voor beleidsmakers en bestuurders. Dit sluit aan bij de aanbeveling van Jonkman en collega's² om het samenwerkingsproces met behulp van kennis uit de wetenschap en praktijk- en ervaringskennis te onderzoeken.

1.2 Doel- en vraagstelling

Het doel van dit onderzoek is om tot betere samenwerking te komen tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp op uitvoeringsniveau en bestuur-/beleidsniveau, zodat kinderen en ouders integrale hulp krijgen die aansluit op hun vragen. Dit doen we door een participatief onderzoek uit te voeren waarin we vanuit casuïstiek op scholen kijken naar die samenwerking. Daarmee komen we tot de volgende centrale vraagstelling voor dit onderzoek:

'Hoe kan de samenwerking tussen ouders, basisonderwijs en jeugdhulp verbeterd worden om ondersteuning te bieden aan het kind en het gezin, die aansluit bij hun vragen in de gemeentes Delft en Den Haag?'

De centrale vraag beantwoorden we door op de volgende deelvragen antwoord te geven:

1. Hoe ziet goede samenwerking tussen ouders, onderwijs- en jeugdhulpprofessionals eruit volgens professionals uit het basisonderwijs en de jeugdhulp (uitvoerende professionals, beleidsmakers en bestuurders)?

2. In hoeverre past de ingezette hulp vanuit onderwijs en jeugdhulp bij de vragen en problemen van ouders en kinderen en hoe tevreden zijn betrokkenen hierover?
3. Welke belemmerende en bevorderende factoren in de samenwerking ervaren ouders, onderwijs- en jeugdhulpprofessionals bij het bieden van passende ondersteuning?
4. Hoe faciliteren management, beleid en bestuur dat ouders en onderwijs- en jeugdhulpprofessionals goed samenwerken aan passende hulp aan kinderen en gezinnen?

Met basisonderwijs bedoelen wij (de professionals van) de scholen, het schoolbestuur en het samenwerkingsverband. Met jeugdhulp bedoelen wij (de professionals van) preventieve, vrijwillige en gedwongen hulp bij psychische hulpvragen, een verstandelijke beperking en/of opvoedproblemen aan kinderen en ouders, zoals het lokale team en schoolmaatschappelijk werk. Uiteraard zijn er ook overige partijen die hulp aan kinderen en gezinnen kunnen bieden, zoals de jeugdgezondheidszorg, politie en leerplicht. Zie ook bijlage A voor een overzicht van de termen die we in dit onderzoek hanteren. Met dit onderzoek beogen we bij te dragen aan kennis en inzichten voor de verbetering van de samenwerking tussen ouders, basisonderwijs en jeugdhulp, zodat die bijdraagt aan het bieden van passende hulp aan kinderen en gezinnen. De overkoepelende lessen op het niveau van de school en gemeente beschrijven we in de resultaten van dit rapport, zodat ook andere scholen en gemeenten hiervan kunnen leren.

1.3 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 beschrijven we hoe we het onderzoek hebben uitgevoerd en in welke context dit is gebeurd. Vervolgens beschrijven we in de hoofdstukken 3 tot en met 6 de resultaten per deelvraag. In hoofdstuk 7 beantwoorden we de deelvragen en bediscussiëren we deze om vervolgens tot een overkoepelend antwoord op de hoofdvraag te komen. In hoofdstuk 8 doen we op basis van deze conclusies een aantal aanbevelingen. Ten slotte hebben we in hoofdstuk 9 een praktische tool opgenomen die ondersteunt bij het samenbrengen van de verschillende perspectieven rondom het kind.

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden, voerden we een participatief onderzoek uit met ouders, onderwijs- en jeugdhulpprofessionals, en beleidsmakers en bestuurders in Delft en Den Haag. Deze twee gemeenten hebben dit onderzoek medegefinancierd vanuit hun wens om de samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp in hun gemeente te verbeteren. Eerst beschrijven we hoe we het onderzoek hebben uitgevoerd. Vervolgens beschrijven we de setting waarin we het onderzoek uitvoerden, oftewel de deelnemende scholen en gemeenten.

2.1 Onderzoeksmethoden

Organisaties die deelnamen aan het onderzoek zijn als volgt geworven. De gemeenten informeerden de lokale teams, jeugdgezondheidszorg en leerplicht over het onderzoek. Vervolgens benaderden de onderzoekers de samenwerkingsverbanden, schoolbesturen en het schoolmaatschappelijk werk voor deelname. Ten slotte vroegen de schoolbesturen aan hun scholen om deel te nemen aan het onderzoek. Scholen konden deelnemen aan het onderzoek als hun intern begeleider daartoe bereid was. In Den Haag moesten ook de schoolmaatschappelijk werker en de medewerker van het lokale team die aan de deelnemende school gekoppeld waren, bereid zijn tot onderzoekdeelname. De scholen zijn hiermee een *convenience sample*. In bijlage B staat een volledig overzicht van alle deelnemende organisaties.

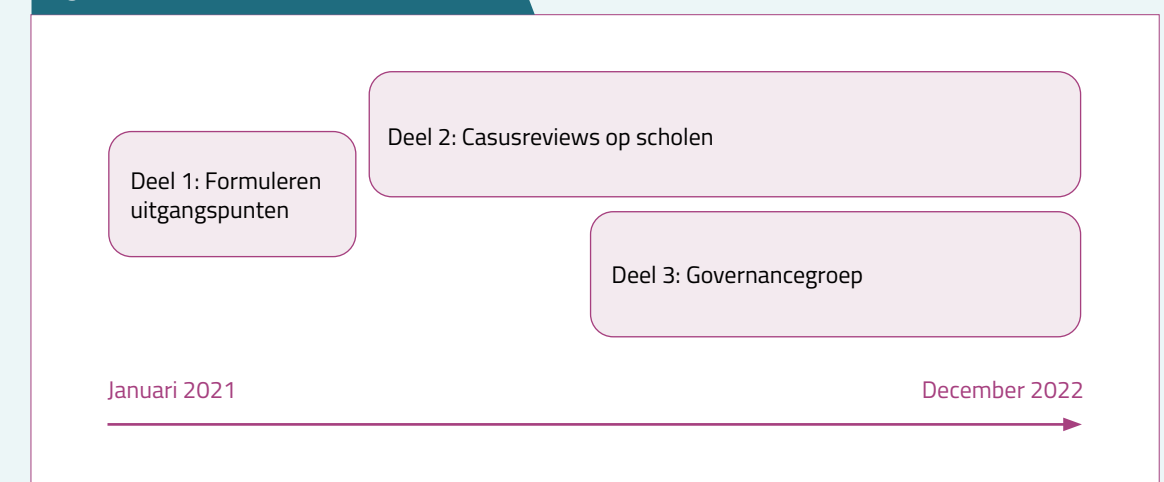
Met het vertrekken vanuit casuïstiek op scholen willen we leren op drie niveaus realiseren. Ten eerste willen we op het niveau van de individuele casus ervaringskennis over samenwerking verzamelen en hieruit lessen trekken voor andere casussen. Ten tweede willen we leren over samenwerking op schoolniveau. Dit doen we door met vaste professionals meerdere casussen te bespreken en

patronen te ontdekken in de geboden hulp en factoren die bijdragen aan de gewenste samenwerking. Ten slotte vindt leren plaats op lokaal niveau. Door de samenwerking op verschillende scholen onderling en met het lokale beleid te vergelijken, bieden we inzicht in mogelijkheden voor bestuur en beleid om de hulp aan kinderen en gezinnen en de samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp te versterken.

We voerden het onderzoek uit tussen januari 2021 en december 2022. Dit betekent dat we het onderzoek voor een groot deel uitvoerden tijdens de coronapandemie. Voor het onderzoek betekent dit dat een aanzienlijk deel van de bijeenkomsten online plaatsvond. Daarnaast hinderden de coronamaatregelen ook de mogelijkheden voor samenwerking tussen ouders, scholen en jeugdhulp.

Het onderzoek bestond uit drie delen (zie figuur 2.1). Hierna lichten we per deel toe wat het doel was en hoe het doel is uitgevoerd.

Figuur 2.1 Overzicht van het onderzoek

Deel 1. Formuleren van de uitgangspunten voor samenwerking

Het doel van het eerste deel van het onderzoek: met de deelnemers tot overeenstemming komen over wat we verstaan onder goede samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp. Hiervoor organiseerden we online focusgroepen. Daarin namen onderwijs- en jeugdhulpprofessionals evenals beleidsmakers en bestuurders (samen ‘professionals’) van de betrokken organisaties deel (zie tabel 2.1). Aangezien de beleidsmatige contexten van Delft en Den Haag verschillen, organiseerden we eerst een focusgroep per gemeente. We vroegen deelnemers om te omschrijven wat volgens hen goede samenwerking tussen ouders, onderwijs- en jeugdhulpprofessionals is. Ook vroegen we wanneer die samenwerking nodig is, met welk doel zij wilden samenwerken en wie hierbij welke rollen en taken had. Ten slotte wilden we weten welke hindernissen ze zagen voor samenwerking. Aan de hand van deze bijeenkomsten beschreven de onderzoekers een concept van de uitgangspunten voor samenwerking. Dit concept scherpten zij samen met de deelnemers aan tijdens een derde gezamenlijke focusgroep. De onderzoekers stuurden de aangescherpte uitgangspunten ten slotte nog rond voor een laatste feedbackronde door zowel de deelnemers in de focusgroepen als de begeleidingscommissie van het onderzoek. De uitgangspunten vormen het antwoord op deelvraag 1.

Tabel 2.1			
Deelnemers focusgroepen voor het formuleren van de uitgangspunten			
Type deelnemer	Focus-groep Delft	Focus-groep Delft	Focus-groep samen
Uitvoering – Onderwijs	2	2	4
Uitvoering – Jeugdhulp	0	0	4
Uitvoering – Overig	5	1	4
Beleid – Onderwijs	4	4	2
Beleid – Jeugdhulp	0	1	1
Beleid – Overig	1	0	0
Beleidsmedewerkers gemeente	2	1	2
Vertegenwoordiger ouders	0	1	1
Totaal	14	14	18

Deel 2. Casusreviews op basisscholen

Het doel van het tweede deel van het onderzoek: de samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp op casusniveau met direct betrokken professionals en ouders in beeld brengen en daarop reflecteren. Met die reviews beoogden we te inventariseren in hoeverre de ingezette hulp past bij de vragen en problemen van ouders en kinderen en hoe tevreden ze hierover zijn. Daarnaast wilden we aan de hand van de casusreviews in beeld brengen welke belemmerende en bevorderende factoren ouders, onderwijs- en jeugdhulpprofessionals ervaarden in de samenwerking.

We organiseerden op alle deelnemende scholen casusreviews. Een casus kwam in aanmerking voor onderzoekdeelname als het ging om een situatie, waarin een combinatie van ondersteuning vanuit onderwijs en jeugdhulp ingezet was of nodig werd geacht. De casusreviews konden gaan om één of meerdere kinderen uit een gezin én om hun ouders. Door meerdere casussen op de vijf scholen in Delft en Den Haag met elkaar te vergelijken, kregen we inzicht in patronen en terugkerende thema’s. Tabel 2.2 geeft per school een overzicht van het aantal casussen, kinderen en met wie we voorbereidende interviews hielden.

Tabel 2.2				
Overzicht van de casussen en voorbereidende interviews per school				
School	Casussen	Kinderen	Interviews ouders	Interviews professionals
A	6	8	0	10
B	4	4	3	6
C	2	2	1	5
D	5	7	1	7
E	4	8	2	7
Totaal	21	29	7	35

Procedure casusreviews

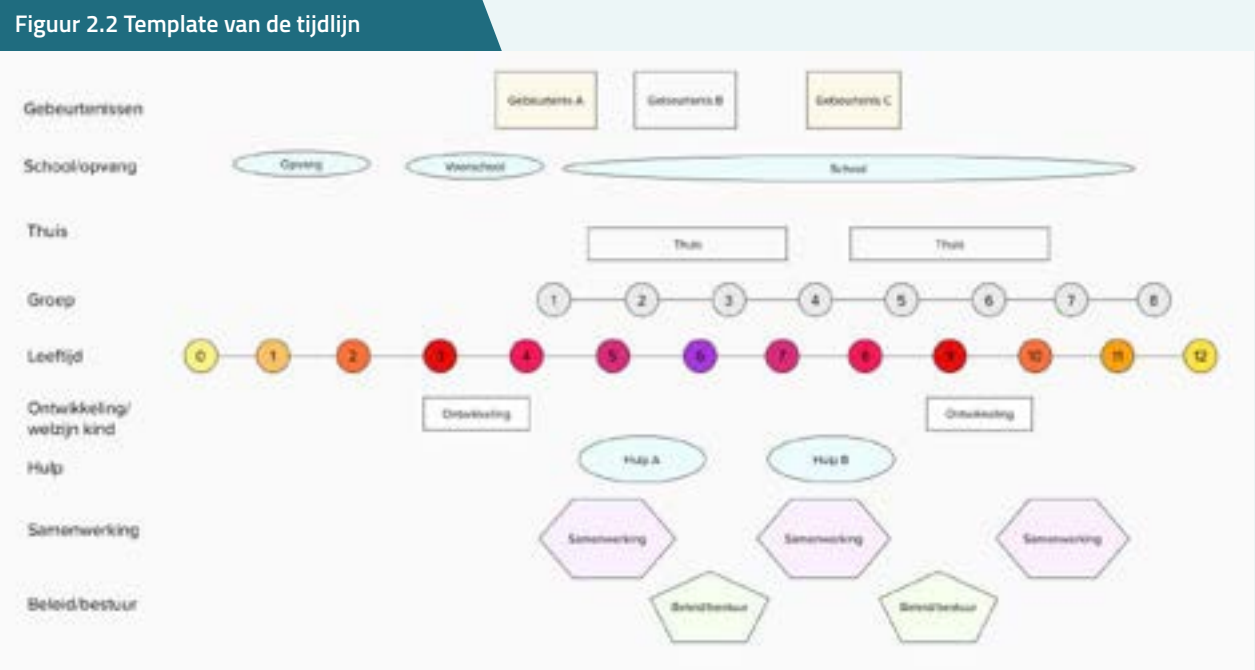
De casusreviews volgden een vaste procedure. Ter voorbereiding op de bespreking van de casussen op scholen (hierna: casusbespreking) stelden wij een tijdlijn op met de belangrijkste gebeurtenissen rondom het kind (zie figuur 2.2). Dit deden wij aan de hand van interviews met maximaal drie betrokken professionals en indien mogelijk ouders. In een derde van de casussen interviewden wij de ouders. In de interviews vroegen wij naar de ontwikkeling van het kind, de gezinssituatie, belangrijke gebeurtenissen, de schoolloopbaan en de hulpverleningsgeschiedenis. Vervolgens gingen wij dieper in op ervaringen met de hulp, het behandelplan en de samenwerking tussen ouders, onderwijs- en jeugdhulpprofessionals (zie bijlage C voor de interviewleidraden). We transcribeerden de interviews en ordenden de informatie daaruit chronologisch in de tijdlijn. Daarbij beschreven wij apart knelpunten op beleid- of bestuursniveau (zoals huisvestingsproblemen of routes/ werkwijzen), waarop de professionals die deelnamen aan de casusbesprekingen geen invloed hadden.

Stappenplan casusbesprekingen

De casusbesprekingen op de scholen verliepen volgens een vast stappenplan. Eerst controleerden we met de deelnemers de juistheid en volledigheid van de tijdlijn. Waar nodig corrigeerden of vulden zij de tijdlijn aan. Daarna identificeerden de deelnemers sleutelmomenten in de hulp

en samenwerking. Vervolgens bespraken zij belemmerende en bevorderende factoren in de hulp en de samenwerking. Ten slotte dachten de deelnemers na met welke acties zij de samenwerking konden verbeteren. De onderzoekers maakten een beknopt verslag van de casusbespreking. De casussen werden enige tijd gevolgd om de voortgang en gevolgen van eventuele acties te monitoren.

De selectie van de casussen en de deelnemers aan de casusbesprekingen verschilde per gemeente. In Den Haag nam op elke school een vast team van professionals deel aan de casusbesprekingen. Dit team bestond uit de intern begeleider, de schoolmaatschappelijk werker en de medewerker van het lokale team die aan de school gekoppeld was (zie setting). De leden van het vaste team selecteerden de casussen die in aanmerking kwamen voor het onderzoek. Afhankelijk van de huidige situatie binnen de casus kozen zij ervoor om deze anoniem te bespreken of om de toestemming van ouders te vragen en ouders uit te nodigen voor deelname. Per school zijn tot zes casussen besproken in apart hiervoor georganiseerde bijeenkomsten. Ouders konden hierbij aansluiten, maar bij slechts één casus gebeurde dat. Op de school in Delft sloot een onderzoeker aan bij bestaande multidisciplinaire overleggen. De intern begeleider selecteerde de casussen en vroeg toestemming aan ouders voor deelname aan het onderzoek. Bij deze overleggen waren altijd de ouders en intern begeleider aanwezig en daarnaast de benodigde professionals voor die casus.

Demografische gegevens

De demografische gegevens van de kinderen en gezinnen die aan ons onderzoek deelnamen, staan in tabel 2.3. De 29 kinderen zijn gemiddeld 9,2 jaar oud. Zij zaten gemiddeld op 1,8 verschillende basisscholen en 5 van hen zijn tijdelijk thuiszitter geweest. De gezinnen bestaan gemiddeld uit 2,9 kinderen. In 12 gezinnen zijn de beide biologische ouders nog samen. In 5 gezinnen waar dit niet zo is, is de andere ouder nog wel in beeld. In 11 gezinnen hebben ouder(s) en/of kind een migratieachtergrond. In 8 van deze gezinnen spreken ze thuis een andere taal dan of naast het Nederlands.

De casusreviews (interviews, tijdlijnen en casusbesprekingen) op de scholen zijn kwalitatief geanalyseerd om deelvragen 2 en 3 te beantwoorden. De uitgangspunten zoals de deelnemers die in deel 1 van het onderzoek formuleerden, vormden daarbij het referentiekader. Daarnaast vormden de casusreviews het startpunt om met de governancegroep in gesprek te gaan om deelvraag 4 te beantwoorden.

Tabel 2.3	
Demografische gegevens deelnemende kinderen en gezinnen	
Leeftijd Gemiddelde Range	9,2 jaar 4 – 14 jaar
Aantal basisscholen Gemiddelde Range	1,8 1 – 4
Aantal tijdelijke thuiszitters	5
Aantal kinderen in het gezin Gemiddelde Range	2,9 1 – 4
Ouders nog samen Ja Nee Andere ouder wel in beeld Andere ouder niet in beeld	12 9 5 4
Aantal gezinnen met migratieachtergrond	11
Aantal gezinnen met andere thuistaal	8

Deel 3. Governancegroep

Het doel van het derde deel van het onderzoek: met beleidsmakers en bestuurders de belemmerende en bevorderende factoren bespreken waarop de onderwijs- en jeugdhulpprofessionals niet direct invloed konden uitoefenen en onderzoeken of en hoe zij de samenwerking op scholen beter konden ondersteunen. Daarvoor is een governancegroep georganiseerd. In de governancegroep zaten afgevaardigden vanuit beleid of bestuur van alle deelnemende organisaties (zie tabel 2.4). De governancegroep kwam tweemaal bij elkaar: één keer nadat de helft van de casusreviews waren gehouden en één keer toen (bijna) alle casusreviews waren gehouden. Tussen deze bijeenkomsten spraken de onderzoekers alle leden van de governancegroep ook een keer telefonisch.

Tijdens de eerste bijeenkomst zijn de tussentijdse bevindingen van de casusbesprekingen gepresenteerd. De aanwezigen bespraken welke acties zij kunnen inzetten om eventuele belemmeringen weg te nemen of bevorderende factoren te stimuleren. Tijdens het telefonisch contact brachten de onderzoekers met hen in kaart wat zij de periode tussen de twee bijeenkomsten van de governancegroep met de voorgenomen acties hebben gedaan. In de tweede bijeenkomst presenteerden de onderzoekers hun bevindingen over deze gesprekken. Zij gaven hiervoor een stand van zaken over de beleidsinitiatieven rondom de samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp. Vervolgens praatten de deelnemers per gemeente onder leiding van één van de onderzoekers verder. Centraal stond hoe tevreden ze zijn over deze stand van zaken en wat in de toekomst nog nodig is.

Tabel 2.4			
Deelnemers bijeenkomsten met beleidsmakers en bestuurders			
	Bijeenkomst 1	Telefonisch contact	Bijeenkomst 2
Schoolbestuur	3	4	3
Samenwerkingsverband	0	1	0
Lokale team	2	2	0
Schoolmaatschappelijk werk	0	1	1
Jeugdgezondheidszorg	1	2	0
Beleidsadviseur gemeente	2	1	3

De bijeenkomsten en gesprekken zijn kwalitatief geanalyseerd. De onderzoekers gebruikten de resultaten om antwoord te geven op de vraag hoe management, beleid en bestuur faciliteren dat ouders en onderwijs- en jeugdhulpprofessionals goed samenwerken aan passende hulp aan kinderen en gezinnen (deelvraag 4).

Begeleidingscommissie

De onderzoekers zijn tijdens de uitvoering van het onderzoek bijgestaan door een begeleidingscommissie. Hierin zaten experts op het gebied van onderwijs, jeugdhulp, ouderbetrokkenheid en bestuur (zie bijlage D). De begeleidingscommissie kwam gedurende het onderzoek viermaal bijeen. Daarnaast konden de onderzoekers tussentijds vragen stellen aan de begeleidingscommissie via de mail.

2.2 Setting van het onderzoek

De setting beschrijft het onderwijs- en jeugdhulpbeleid in de betrokken gemeenten en de kenmerken van de deelnemende scholen.

De scholen

De primaire taak van scholen is om kwalitatief goed onderwijs te bieden aan alle kinderen. Daarnaast hebben scholen de opdracht om knelpunten in opgroeien en ontwikkelen te signaleren en ervoor te zorgen dat kinderen een plek krijgen op een school die past bij hun kwaliteiten en mogelijkheden. De scholen bieden alle kinderen onderwijs en aanvullende basisondersteuning indien dat nodig is.^{16,17} Een samenwerkingsverband passend onderwijs ondersteunt hen daarbij. Dit is een organisatie waarin scholen in een regio samen afspraken maken over de begeleiding die reguliere scholen aan leerlingen bieden, welke leerlingen een plek krijgen in het speciaal onderwijs en hoe de gezamenlijke middelen voor extra ondersteuning op reguliere scholen worden verdeeld.

Op de scholen geven de leerkrachten les aan leerlingen. Zij signaleren vaak als eerste dat de onderwijsontwikkeling of het opgroeien van leerlingen stagneert. In overleg met de ouders en de interne begeleider stemmen zij af of en welke extra ondersteuning noodzakelijk is. De interne begeleider initieert en coördineert de extra ondersteuning van leerlingen op cognitief, sociaal en emotioneel vlak. Diegene vormt, soms met ondersteuning vanuit de directie, de spin in het web vanuit de school die kinderen en hun ouders met relevante partijen in contact brengt. De interne begeleiders organiseren structureel overlegmomenten om zorgleerlingen te bespreken met relevante partijen, waaronder het samenwerkingsverband, het lokale team, schoolmaatschappelijk werk (in Den Haag) en leerplicht. In dit onderzoek hanteren we voor een dergelijk overleg de term multidisciplinair overleg, maar dit overleg heeft meerdere namen, waaronder zorg- en adviesteamoverleg en groeidocumentoverleg.

De vijf deelnemende scholen beschrijven we aan de hand van de kenmerken van de school zelf en de wijken waarin de scholen staan. De scholen verschillen wat betreft denominatie, leerlingenaantal en de schoolweging (zie tabel 2.5). De schoolweging is een maat om de leerlingpopulatie van een school te beschrijven, aan de hand van vijf kenmerken van de omgeving waarin de leerlingen opgroeien. Deze kenmerken zijn het opleidingsniveau van de ouders, het gemiddeld opleidingsniveau van alle moeders op school, het land van herkomst van de ouders, de verblijfsduur van de moeder in Nederland, en of ouders in de schuldsanering zitten. De etnische diversiteit in de wijken en van de leerlingen op scholen is groot. Op sommige scholen vertegenwoordigen leerlingen en ouders meer dan dertig verschillende nationaliteiten. Daarmee samenhangend spreken niet alle ouders de Nederlandse taal. Ook zijn ze niet allemaal bekend met het onderwijssysteem en de voorzieningen voor jeugdhulp. Het gemiddelde inkomen in de vijf wijken ligt onder modaal (36.000 euro), waarbij school A naar beneden uitschiet. Het gebruik van jeugdhulp^{18,19} ligt in de vijf wijken boven het landelijk gemiddelde van 8,3 procent,²⁰ waarbij school E naar boven uitschiet.

¹⁶ Samenwerkingsverband Passend Onderwijs Delflanden (SPPOD) (2017). *Ondersteuningsplan 2017-2021 Samenwerkingsverband Passend Primair Onderwijs Delflanden*. SPPOD.
¹⁷ Samenwerkingsverband Passend Primair Onderwijs Haaglanden (SPPOH) (2017). *Vertrouwen, Verbinden, Verantwoorden. Ondersteuningsplan 2017-2021*. SPPOH.
¹⁸ Gemeente Den Haag (z.d.). *Den Haag in cijfers*. Geraadpleegd op 18-02-2023, van <https://denhaag.incijfers.nl/dashboard/en-us/wijkprofielen/>
¹⁹ Sociaal en Cultureel Planbureau (2020). *Jeugdhulp in de wijken*. SCP. Geraadpleegd op 18-12-2023, van <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/03/05/jeugdhulp-in-de-wijk>
²⁰ Centraal Bureau voor de Statistiek (2018). *Jeugdhulp 2017*. CBS. Geraadpleegd op 18-12-2023, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2018/18/jeugdhulp-2017>

Tabel 2.5

Kenmerken deelnemende scholen

Schoolkenmerken					Wijkenkenmerken	
School	Bestuur	Denominatie	Leerlingaantal ^c	School-weging ^d	Gemiddeld inkomen ^e	Gebruik jeugdhulp ^f
A.	SCOH	Protestants -Christelijk	350-400	35	20.000 – 22.500	12%
B.	Librijn	Openbaar	250-300	30	27.500 - 30.000	10%
C.	Lucas Onderwijs	Katholiek, Montessori	200-250	26	27.500 - 30.000	12%
D.	De Haagse Scholen	Openbaar	150-200	37	30.000 - 32.500	11%
E.	SCOH	Protestants -Christelijk	100-150	39	30.000 - 32.500	14%

^c Aantal leerlingen per school in schooljaar 2021-2022, in ranges van 50.²¹
^d Maat voor leerlingpopulatie tijdens schooljaar 2021-2022, lopend van twintig (makkelijke leerlingpopulatie) tot veertig (complexe leerlingpopulatie), afgerond op gehele getallen. De schoolweging is gebaseerd op het opleidingsniveau van de ouders, het gemiddelde opleidingsniveau van alle moeders, het land van herkomst van de ouders, de verblijfsduur van de moeder in Nederland en of ouders in de schuldsanering zitten.²²
^e Bruto jaarinkomen per inwoner in 2021, ingedeeld in ranges van 2.500 euro.¹⁸
^f Aandeel jeugdigen met jeugdhulp zonder verblijf in 2017.¹⁹

De gemeenten

Dit onderzoek is uitgevoerd in Delft en Den Haag. Het uitgangspunt voor onderwijs- en jeugdbeleid is in beide gemeenten dat kinderen gezond, veilig en kansrijk opgroeien en zich ontwikkelen.^{23,24,25} De gemeenten zien ouders als primair verantwoordelijk voor dat opgroeien en ontwikkelen van hun kinderen. Scholen ondersteunen ouders hierbij, net zoals welzijnsorganisaties en voor- en naschoolse voorzieningen dat doen. Deze voorzieningen werken samen met organisaties voor jeugdgezondheidszorg en jeugdhulp. De gemeenten zijn verantwoordelijk voor het aanbod van jeugdhulp aan jeugdigen die opgroeien in kwetsbare omstandigheden. Die jeugdhulp beoogt aan te sluiten bij wat gezinnen nodig hebben en resultaatgericht, duurzaam, effectief en blijvend betaalbaar te zijn.

De jeugdhulp in beide gemeenten kent verschillende uitgangspunten en is anders ingericht. Het Haagse jeugdbeleid is gestoeld op de principes van Positieve Gezondheid.²⁴ Er zijn tien locaties van het Centrum voor Jeugd en Gezin, dat zowel jeugdgezondheidszorg als (de

toegang tot) jeugdhulp biedt. Elke locatie bedient een bepaald stadsdeel. Medewerkers van het Centrum voor Jeugd en Gezin zijn in dienst bij hun moederorganisatie, zoals MEE of Jeugdformaat, maar staan onder gemeentelijke aansturing (netwerkmodel). Delft investeert op basis van een Actieplan Sociaal Domein in specialistische jeugdhulp, samenwerking tussen professionals en normaliseren.²⁶ Delft Support is de uitvoeringsorganisatie die verantwoordelijk is voor de uitvoering van de Jeugdwet en een aantal andere sociaal-maatschappelijke wetten, zoals de Wet maatschappelijke ondersteuning en Participatiewet. Medewerkers van Team Jeugd zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van de jeugdhulp in de gehele gemeente. Hoewel in beide gemeenten de jeugdhulp anders is ingericht, hebben Haagse gezinscoaches en medewerkers van het Delftse Team Jeugd dezelfde opdracht. Zij zijn belast met het versterken van het gewone opvoeden en opgroeien. Ook ondersteunen ze basisvoorzieningen, bieden ze ondersteuning dicht bij huis en leiden ze kinderen en ouders toe naar gespecialiseerde jeugdzorg. Tezamen noemen wij hen medewerkers of professionals van het lokale team.

De gemeenten zetten in op ondersteuning van de zorg aan kinderen op scholen. Dit doen ze door aan elke school een vaste contactpersoon van het lokale team te koppelen. In Den Haag heet deze persoon het CJG-maatje en in Delft Schoolcontactpersoon. In Den Haag is er daarnaast schoolmaatschappelijk werk op elke school voor kinderen en/of gezinnen die extra ondersteuning vragen. Deze persoon geeft advies en ondersteuning aan

ouders en de school bij sociaal-emotionele problemen van leerlingen. Uitgangspunt is dat scholen, lokale teams en schoolmaatschappelijk werk samenwerken om de kansen van kinderen te bevorderen. Hierbij zijn structuren en protocollen ontwikkeld, waarin rollen en taken voor professionals van verschillende organisaties staan beschreven om professionals te ondersteunen als ze samenwerken vanuit verschillende organisaties.

²¹ Dienst Uitvoering Onderwijs (2022). *Open onderwijsdata*. Geraadpleegd op 18-12-2023, van https://duo.nl/open_onderwijsdata/primair-onderwijs/aantal-leerlingen/
²² Inspectie van het Onderwijs (z.d.). *Schoolweging primair onderwijs*. Geraadpleegd op 18-12-2023, van <https://www.onderwijsinspectie.nl/trends-en-ontwikkelingen/onderwijsdata/schoolweging-po>
²³ Gemeente Den Haag (2019). *Gezond en Veerkrachtig. Beleidsplan Zorg, Jeugd en Volksgezondheid Den Haag 2019-2022*. Gemeente Den Haag.
²⁴ Andersson Elffers Felix (2012). *Organisatiemodel Centra Jeugd en Gezin Den Haag*. Anderson Elffers Felix. Verkregen via: Voortgang transitie jeugdzorg en doorontwikkeling CJG - RIS254820 (raadsinformatie.nl)
²⁵ Gemeente Delft (2020). *Actieplan Sociaal Domein 2.0*. Gemeente Delft.

3 Uitgangspunten voor goede samenwerking

De eerste deelvraag was hoe volgens professionals uit het basisonderwijs en de jeugdhulp goede samenwerking tussen ouders, onderwijs- en jeugdhulpprofessionals eruitziet. Hiervoor zijn met onderwijs- en jeugdhulpprofessionals en beleidsmakers en bestuurders uitgangspunten opgesteld (figuur 3.1). De uitgangspunten zijn geschreven vanuit de gewenste samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp.

Figuur 3.1 Uitgangspunten voor de samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp

1. Wanneer is samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp nodig?

Samenwerking tussen relevante betrokkenen^b is altijd nodig en meer of minder intensief, afhankelijk van:

- de behoeften vanuit het kind en/of het gezin en;
- de behoeften vanuit andere betrokkenen voor de begeleiding van het kind en/of het gezin.

Wat is nodig voor samenwerking?

- Gezamenlijke inschatting van het nut en de noodzaak van samenwerking.
- Overeenstemming over het belang van zoveel mogelijk preventief werken.
- Overeenstemming over het belang van vroegtijdig signaleren vanuit het onderwijs, de jeugdhulp en betrokkenen uit en rondom het gezin om (verergering van) problemen te voorkomen.
- Gezamenlijk besef van de behoeften van kind, gezin en andere betrokkenen.

^b Betrokkenen zijn: kinderen, ouders/opvoeders/gezaghebbenden van het kind, leden van het sociale netwerk, professionele en informele ondersteuners uit onderwijs en jeugdhulp en overige hulpverleners.

2. Doel samenwerking ouders, onderwijs en jeugdhulp

Het doel van samenwerking is de optimalisering van de ontwikkeling, veiligheid en het welzijn van het kind door passende ondersteuning te bieden.

Wat is nodig om dit doel te bereiken?

- De behoeften van het kind centraal stellen, in de context van het gezin.
- Regie bij ouders (en kind): vanaf de eerste signalen vindt overleg met hen plaats.
- In kaart brengen van relevante betrokkenen.
- Aantal aanwezigen beperken bij overleg met de ouders. Ouders adviseren om een vertrouwenspersoon mee te nemen.
- Informatie delen, met toestemming van de ouders of zonder toestemming wanneer de veiligheid van een kind in het gedrang is.

Deze uitgangspunten worden als kapstok gebruikt bij de beantwoording van de overige deelvragen. Bij deelvraag 2 brengen we de behoeften van kind en gezin in beeld evenals welke hulp is ingezet (uitgangspunten 1 en 2). Bij deelvragen 3 en 4 brengen we de samenwerking op uitvoerend en beleidsniveau in kaart met behulp van uitgangspunt 3.

3. Wat is goede samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp?

Goed samenwerken betekent dat betrokkenen vanuit een gezamenlijk besef van verantwoordelijkheid in alle openheid werken aan gezamenlijk vastgestelde doelen, op basis van heldere afspraken over rollen en taken.

Voorwaarden om dit te bereiken:

Inhoudelijk

- Respectvolle en transparante bejegening, communicatie op basis van vertrouwen.
- Goede analyse van de situatie (juiste personen aan tafel).
- Een centraal aanspreekpunt voor ouders: één professional die een overzicht heeft van de vastgestelde doelen en afspraken. Per situatie kan het aanspreekpunt verschillen.
- Cultuur- en ontwikkelingssensitief werken.
- Complementair werken: gezin, jeugdhulp en onderwijs, maar denk hierbij ook aan de huisarts, voorschoolse opvang, GGZ, leerplicht e.d.
- Verwachtingsmanagement (kader de grenzen voor rollen en taken).
- Elkaar feedback geven, evalueren en waar nodig bijstellen.

Beleidsmatig

- Gezamenlijk optrekken in bijvoorbeeld een vast kernteam, schoolondersteuningsteam of multidisciplinair overleg.
- Faciliteren van en investeren in samenwerking tussen gezin, jeugdhulp en onderwijs (financiële middelen e.d.).
- Mechanismen om vanuit de uitvoering knelpunten in het beleid te agenderen bij beleidsmakers.
- Ontschotten van onderwijs en jeugdhulp (durven over de grenzen van het beleid heen te kijken).

4 De hulp die kinderen en gezinnen ontvangen

De tweede onderzoeksvraag is in hoeverre de ingezette hulp in de casussen past bij de vragen en/of problemen die spelen en hoe tevreden betrokkenen hierover zijn. Uitgangspunten 1 en 2 uit fase 1 van het onderzoek zijn hierbij als kapstok gebruikt. Daarin komt naar voren dat hulp moet aansluiten op de behoeften van kind en gezin.

Voor elke casus is op de tijdlijn in kaart gebracht welke vragen en/of problemen (vanaf nu vragen/problemen) van ouders en kinderen betrokkenen noemden en welke hulp is ingezet. Vervolgens analyseerden wij of er hulp is geboden op het vlak waar de vragen/problemen van ouders en kinderen lagen. Daarnaast is in de interviews en casusbesprekingen gesproken over de tevredenheid over de geboden hulp. Voornamelijk de onderwijs- en jeugdhulpverleners formuleerden de vragen/problemen, welke hulp is ingezet en de tevredenheid over de hulp, omdat het aantal participerende ouders in dit onderzoek beperkt was.

4.1 Welke vragen en problemen spelen bij het kind en het gezin?

Op basis van de casusreviews met ouders, onderwijs- en jeugdhulpverleners brachten we de vragen/problemen van de kinderen (N = 27) en ouders (N = 21) in kaart. De vragen/problemen clusterden we bij de analyse van de data in een aantal onderwerpen. Tabel 4.1 geeft weer in hoeveel casussen bepaalde vragen/problemen spelen en

hoeveel verschillende vragen/problemen genoemd zijn. In één gezin kan dus sprake zijn van twee verschillende vragen/problemen rondom bijvoorbeeld de sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind.

Gemiddeld komt in dit onderzoek 1.1 vraag/probleem van ouders per casus naar voren. De meeste ouders (12 van 21) hebben vragen over financiën, wonen en veiligheid. Ze hebben bijvoorbeeld vragen over ondersteuning bij schulden, wat zij kunnen doen als uithuiszetting dreigt of hoe te handelen bij huiselijk geweld. In slechts één gezin uitten betrokkenen dat er behoefte is aan opvoedingsondersteuning. In vijf van de onderzochte casussen zijn meerdere vragen/problemen genoemd, oplopend tot vier ondersteuningsvragen in één gezin.

Betrokkenen noemden bij alle kinderen ten minste een vraag/probleem. We zien bij hen een meer divers beeld over het aantal en type geformuleerde vragen/problemen. Ze noemden vragen op verschillende ontwikkelingsgebieden, namelijk de leerontwikkeling, sociaal-emotionele ontwikkeling en fysieke ontwikkeling. In de helft van de casussen kwamen vragen/problemen op twee of meer ontwikkelgebieden naar voren. Gemiddeld zijn er 1,96 vragen/problemen per kind genoemd. Bij bijna alle betrokken kinderen in dit onderzoek, namelijk 24 van de 27, noemden professionals en ouders vragen/problemen over de sociaal-emotionele ontwikkeling, die zich uitten in het gedrag. Soms is het gedrag zichtbaar in zowel de school- als thuissituatie, soms slechts in één context. Daarnaast

Tabel 4.1

Vragen/problemen bij ouders en kinderen			
Vragen/problemen	Aantal ouders/kinderen	Aantal vragen/problemen	Gemiddeld aantal problemen/vragen
Ouders: ondersteuning bij opvoeden	1	1	0.04
Ouders: overige ondersteuning (financiën, wonen, veiligheid)	12	20	0.95
Totaal:	13	21	1.10
Kind: leerontwikkeling	15	15	0.56
Kind: sociaal-emotionele ontwikkeling	24	29	1.07
Kind: fysieke ontwikkeling	7	9	0.33
Totaal:	27	53	1.96

Noot: ouders N = 21, kinderen N = 27

benoemden de professionals en ouders in de helft van de casussen vragen/problemen over de leerontwikkeling. Dit betreft dan bijvoorbeeld problemen met de executieve functies (werkhouding, aanpakgedrag) of specifieke onderwijsbehoeften als gevolg van een laag cognitief niveau. Bij 7 van de 27 kinderen is sprake van vragen/problemen rond de fysieke ontwikkeling (motorisch en medisch), zoals visusproblematiek, belastbaarheid als gevolg van eetproblemen en zindelijkheid.

4.2 Welke hulp is ingezet?

Met ouders, onderwijs- en jeugdhulpprofessionals is de ingezette hulp aan het kind/de kinderen (*N* = 27) en ouders (*N* = 21) in kaart gebracht. De ingezette hulp is bij de analyse van de data eveneens thematisch geclusterd voor ouders (ondersteuning bij opvoeden en overige ondersteuning) en voor kinderen (leerontwikkeling, sociaal-emotionele ontwikkeling en fysieke ontwikkeling). Tabel 4.2 is een verdere uitbreiding van tabel 4.1. Toegevoegd zijn de aantallen ouders en kinderen die hulp hebben ontvangen en het aantal keren dat hulp is ingezet.

In 1 gezin zijn vragen/problemen bij het opvoeden genoemd. 12 gezinnen schakelden 25 keer hulp in voor ondersteuning bij de opvoeding. Daarnaast ontvingen 10 gezinnen 21 keer hulp voor overige vormen van ondersteuning. In veel gevallen was dit hulp van het lokale team of de schoolmaatschappelijk werker. De hulp bestond bijvoorbeeld uit aanmelding voor incidentele financiële ondersteuning

vanuit fondsen, ondersteuning bij de aanvraag voor een urgentieverklaring voor een sociale huurwoning en het verkrijgen van een noodknop bij dreiging van huiselijk geweld.

Wat betreft de leerontwikkeling van 17 kinderen zijn in totaal 33 vormen van hulp ingezet. Dit betekent dat op school sprake is van ondersteuning en begeleiding, zodat deze kinderen zich op cognitief gebied kunnen ontwikkelen. Deze hulp werd in de meeste gevallen geboden vanuit onderwijsarrangementen van het samenwerkingsverband. De hulp bestond bijvoorbeeld uit extra instructiemomenten voor het kind door een leerkracht of onderwijsassistent. Op het gebied van sociaal-emotionele ontwikkeling is bij 17 kinderen 47 keer hulp ingezet. Voor 15 kinderen waren in eerste instantie vragen/problemen op dit gebied geformuleerd. Hierbij varieerde de vraag/het probleem van internaliserende tot externaliserende problematiek. Een voorbeeld van hulp bij internaliserende problematiek is extra begeleiding op school van een kind dat niet meer sprak na een traumatische gebeurtenis. Voor een kind met ernstige gedragsproblemen op school bestond de hulp uit het zoeken naar een passende plek in het onderwijs, pedagogisch-didactische coaching voor de leerkracht van de betreffende leerling, psychodiagnostisch onderzoek en alternatieve dagbesteding op het moment van thuiszittersproblematiek. 4 kinderen kregen in totaal 10 keer hulp voor hun fysieke ontwikkeling. Dit betreft specialistische hulp bij fysieke vragen/problemen in de dagelijkse praktijk op school, zoals aanpassing van lesmaterialen bij visusproblematiek of extra instructiemomenten in de klas als gevolg van epilepsie.

Tabel 4.2				
Vragen/problemen bij ouders/kinderen en ingezette hulp				
	Aantal ouders/kinderen met vragen/problemen	Aantal vragen/problemen	Aantal ouders/kinderen dat hulp heeft ontvangen	Aantal keren dat hulp is ingezet
Ouders: ondersteuning bij opvoeden	1	1	12	25
Ouders: overige ondersteuning (financiën, wonen, veiligheid)	12	20	10	21
Totaal:	13	21	13	46
Kind: leerontwikkeling	15	15	17	33
Kind: sociaal-emotionele ontwikkeling	24	29	17	47
Kind: fysieke ontwikkeling	7	9	4	10
Totaal:	27	53	25	90

4.3 In hoeverre past de ingezette hulp bij de vragen en problemen?

Om te bepalen of de geboden hulp bij de vragen/problemen past, keken we of de geboden hulp overeenkomt met de gestelde vraag en/of het door betrokkenen geformuleerde probleem. Op basis van de interviews met professionals en ouders en de casusbesprekingen brachten we in kaart welke vragen/problemen zijn genoemd en welke hulp is ingezet.

Om vast te stellen in hoeverre de ingezette hulp aansluit bij de vragen/problemen van ouders en kinderen, maakten we kruistabellen (4.3 tot en met 4.7). Voor elke kruistabel is een Chi-kwadraattoets gedaan. Het doel: testen of de mensen die hulp ontvingen, verschillen van de mensen die geen hulp ontvingen (zie bijlage E). Per categorie staat aangegeven in hoeverre ouders/kinderen een vraag/probleem hadden en of hulp is ingezet.

In tabel 4.3 is zichtbaar dat de enige ouders die zelf een hulpvraag hadden over de opvoeding ook hulp ontvingen. Daarnaast blijkt dat bij 11 van de 20 ouders die geen vraag/probleem hadden geuit wel hulp is geboden bij de opvoeding.

Tabel 4.3		
Vragen/problemen van en hulp aan ouders bij opvoeden		
	Geen hulp	Wel hulp
Geen hulpvraag	9	11
Wel hulpvraag	0	1

In dit onderzoek spelen bij bijna de helft van alle ouders (12 van 21) overige vragen/problemen rondom financiën, wonen en/of veiligheid. In 10 van de 12 casussen is ook hulp hierbij geboden. De 9 ouders zonder hulpvraag op dit gebied ontvingen hierbij ook geen hulp.

Tabel 4.4		
Vragen/problemen van en hulp aan ouders bij overige vragen/problemen		
	Geen hulp	Wel hulp
Geen hulpvraag	9	0
Wel hulpvraag	2	10

Voor hulp bij de leerontwikkeling van kinderen is hulp geboden bij het merendeel van de kinderen waarbij vragen/problemen zijn geformuleerd (13 van 15). Bij 12 kinderen was er geen sprake van een hulpvraag, maar aan 4 kinderen is wel hulp geboden bij de leerontwikkeling.

Tabel 4.5		
Vragen/problemen van en hulp aan kind bij leerontwikkeling		
	Geen hulp	Wel hulp
Geen hulpvraag	8	4
Wel hulpvraag	2	13

Bij bijna alle kinderen in dit onderzoek (24 van 27) is een vraag/probleem geformuleerd, betreffende de sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind. Voor 17 kinderen is hulp op dit gebied geboden. Bij 7 kinderen die wel een vraag/probleem hadden, is echter geen hulp ingezet. Voor de overige 3 kinderen is geen vraag/probleem geformuleerd en is ook geen hulp geboden.

Tabel 4.6		
Vragen/problemen van en hulp aan kind bij sociaal-emotionele ontwikkeling		
	Geen hulp	Wel hulp
Geen hulpvraag	3	0
Wel hulpvraag	7	17

De minste vragen/problemen (*N* = 7) zijn geformuleerd op het gebied van de fysieke ontwikkeling van kinderen. Van de in totaal zeven kinderen met een hulpvraag is er bij drie hulp geboden. Daarnaast is aan een kind hulp geboden bij de fysieke ontwikkeling, terwijl geen vraag op dit vlak was gesteld.

Tabel 4.7		
Vragen/problemen van en hulp aan kind bij fysieke ontwikkeling		
	Geen hulp	Wel hulp
Geen hulpvraag	19	1
Wel hulpvraag	4	3

4.4 Tevredenheid geboden hulp

In de casusreviews kregen professionals en ouders de vraag in welke mate zij tevreden zijn over de geboden hulp en de redenen waarom zij wel of niet tevreden zijn. Hierna staat die tevredenheid beschreven voor betrokken ouders en professionals van de school en de jeugdhulp. Zie bijlage F voor een overzicht van de tevredenheid per casus en school.

Ouders

De tevredenheid over de geboden hulp is besproken met alle acht geïnterviewde ouders, betrokken in de zeven casussen (zie bijlage F, tabel F.1). Ouders waren in drie van de acht gevallen geheel positief over de geboden hulp. Drie ouders waren tevreden over sommige onderdelen/aspecten van de hulp, maar niet over alle onderdelen. Twee ouders waren niet tevreden over het aanbod.

Ouders noemden als positieve elementen van de geboden hulp:

- De beschikbaarheid van de hulp in Nederland (zij benoemden dat dit in het land van herkomst niet beschikbaar is voor kinderen en ouders).
- De didactische aanpassingen in de klas sluiten goed aan bij wat het kind nodig heeft om zich te kunnen ontwikkelen. Daarnaast is er passende individuele begeleiding voor de sociaal-emotionele ontwikkeling op school ingezet, waarvan ouders resultaat zien in de thuissituatie.
- De individuele begeleiding/begeleider sluit goed aan bij wat het kind nodig heeft.
- De vraag/het probleem van het kind is door de ingezette hulp verhelderd. Hierdoor kon vervolgens de hulp weer bijgesteld worden.

Ouders noemden als redenen voor hun ontevredenheid over de geboden hulp:

- De leerkracht of de persoon die de individuele begeleiding aan het kind biedt, is geen goede match of kan niet goed aansluiten bij wat het kind nodig heeft in de klas.
- Het ontbreekt aan passende hulp: er is geen ontlasting van zorgtaken van ouders mogelijk.
- Er is geen passende onderwijsplek voor een kind.
- Er is geen hulp bij het vinden van een woning, behalve bij de aanvraag van een urgentieverklaring.

Vader: "We merken echt wel dat dat hij zich beter bewust is van wat dingetjes, door de begeleiding die ons kind nu krijgt en wij als ouders ook."

Moeder: "Op dit moment geef ik de situatie wel een 9 of 10, want we zitten echt op een lijn samen. Ik praat meestal niet in het multidisciplinair overleg, maar <ondersteuner moeder> kent mijn kind heel goed. Dus als ze iets zeggen wat ik niet prettig vind, dan springt zij gelijk in en zegt gelijk wat ik zelf denk, want zij kent <kind> en mij heel goed. Vroeger was het anders, de manier waarop de dingen zijn gelopen, ik wist veel dingen niet, het ging allemaal heel snel, ik was niet voorbereid op de gesprekken. De manier waarop het is gegaan, was helemaal niet goed. Ze hielden geen rekening met mij of <kind> zelf. Ze deden gewoon en klaar zonder te overleggen. Dat gevoel kreeg ik, gewoon doen en bekijk het maar."

Ouders: "De juf vindt altijd oplossingen, zodat ons kind betrokken is bij de klas. Ze doet echt met alles mee. Om zelfstandig naar de gym te gaan, hebben ze bijvoorbeeld een loopkarretje geregeld. Iets vasthouden is motorisch lastig, maar om toch zelf te kunnen trakteren, mag ze dat met een krukje doen. Alle kinderen accepteren haar ook en vinden het eigenlijk heel leuk dat ze er is. De begeleiding is echt fantastisch."

School

Onderwijsprofessionals in 16 (van 21) casussen uitten hun tevredenheid over de geboden hulp (zie bijlage F, tabel F.2). In de helft (8 van 16) van die casussen waren de professionals tevreden over de geboden hulp. De professionals waren in 1 casus tevreden over een (onder) deel van de geboden hulp en in 7 casussen ontevreden.

De onderwijsprofessionals noemden als redenen voor deze tevredenheid:

- Zowel in de thuissituatie als in de schoolsituatie werd tegelijkertijd hulp geboden, dit versterkt elkaar.
- De betrokken professionals leveren goed werk.
- Bekwaamheid van de leerkracht rondom probleem/vraag, en tijd/budget voor individuele begeleiding door de leerkracht zelf voor het kind.
- Goede samenwerking tussen begeleider kind en leerkracht.
- De individuele begeleider sluit goed aan bij wat het kind nodig heeft.
- Er is sprake van goede samenwerking en communicatie tussen ouders, school en jeugdhulp ('op één lijn zitten').

De professionals noemden als redenen voor hun ontevredenheid over de geboden hulp:

- De hulpverlening kon niet opstarten, omdat jeugdhulp de thuissituatie niet stabiel vond. Hierdoor bleef de situatie op school ook instabiel.
- Het duurt lang voordat hulp ingezet kan worden. Hiervoor noemden ze verschillende redenen: wachtlijsten, geen personeel beschikbaar om de hulp te bieden in de school, diagnostiekprocessen duren lang, en scholen voor gespecialiseerd onderwijs laten een leerling niet toe omdat zij geen passend onderwijs kunnen bieden (zoektocht naar passende plek start dan weer opnieuw).
- De samenwerking en/of communicatie met de jeugdhulppartner(s) verloopt niet goed.
- De samenwerking en/of communicatie met ouders verloopt niet goed.

Een voorbeeld van de tevredenheid van de school drukte de intern begeleider als volgt uit: "Het is nu veilig voor moeder. Ik hoop dat ze, als er iets gebeurt, op tijd op die alarmknop kan drukken die nu voor haar geregeld is. Moeder ziet er goed uit op dit moment en met de kinderen gaat het goed. Ik zie dat we moeder in haar kracht zetten en dat merken we ook aan de kinderen op school. Dat is wel ons gezamenlijk belang, denk ik."

Jeugdhulp

Jeugdhulpprofessionals in 15 (van 21) casussen gaven aan hoe tevreden ze waren over de geboden hulp (zie bijlage F, tabel F.3). Zij waren daarover in 9 casussen tevreden. In 1 casus waren zij gedeeltelijk tevreden over de geboden hulp en in 5 casussen ontevreden.

Professionals noemden als redenen voor hun tevredenheid:

- Goede betrokkenheid en inzet van alle betrokkenen rondom de casus.
- Goede samenwerking en communicatie tussen ouders, school en jeugdhulp.

Jeugdhulpprofessionals noemden als redenen voor hun ontevredenheid over de ingezette hulp:

- De wachtlijsten voor jeugdhulp.
- Caseload is te groot en daarom is er te weinig tijd om vaker contact te hebben met het gezin.
- De coronamaatregelen zijn beperkend geweest in casussen om processen vlot te laten verlopen.
- Processen duren lang.
- Andere problemen aanwezig (bijvoorbeeld woonproblemen) waar geen invloed op is en andere problemen/vragen blijven als gevolg van/gerelateerd aan deze problemen.
- Te veel verschillende professionals betrokken bij een casus en personeelwisselingen.
- Ouders geven geen toestemming voor diagnostiek. Hierdoor valt bepaalde hulp af, omdat diagnostisch onderzoek een vereiste is voor toegang tot hulp. In dit geval is het dan niet mogelijk om de best passende hulp te bieden en is er vaak beperkt resultaat.

Een schoolmaatschappelijk werker zei: "Ik heb naar aanleiding van het huisbezoek een fondsaanvraag gedaan bij Kinderhulp om het kamertje van de jongens in te richten. Er zijn dekbedden en beddengoed gekocht, ook een kast voor kleding en lampen en dat is ook allemaal toegekend. Moeder was echt heel blij."

Een schoolmaatschappelijk werker formuleerde de tevredenheid als volgt: "Ouders waren eigenlijk ook boos dat hij dan thuis zat en geen school had. Maar ja, hij kon gewoon niet terug naar zijn oude school vanwege de gedragsproblemen. Uiteindelijk is daar wel voor besloten, omdat het toen een tijd wel vrij goed ging of in ieder geval: het ging thuis goed en met de hulp ging het goed. Achteraf was dat denk ik toch niet zo'n goede beslissing. Het heeft heel veel van school, de leerkracht en de klas gevegd ondanks de extra ondersteuning op school. Maar ja, de school heeft zorgplicht en het was moeilijk om een passende plek te vinden. Dat ga je in groep 8 ook niet zo gauw doen en eigenlijk zitten alle scholen voor speciaal onderwijs vol."

4.5 Conclusie deelvraag 2

Deelvraag 2 was in hoeverre de ingezette hulp in de casussen past bij de vragen/problemen en hoe tevreden betrokkenen hierover zijn. We keken of hulp geboden wordt op het gebied waar vragen/problemen zijn genoemd en hoe de betrokkenen de tevredenheid ervaren.

Kijkend naar de match tussen hulpvraag of geformuleerd probleem en aanbod, zien we dat het aanbod op sommige type vragen/problemen beter aansluit dan op andere type. Als ouders vragen/problemen hebben op het gebied van financiën, veiligheid en wonen, krijgen ze op die gebieden hulp aangeboden. Als kinderen vragen/problemen hebben op het gebied van de leerontwikkeling, zien we ook dat hierbij hulp wordt geboden. Wanneer kinderen echter vragen/problemen hebben met de sociaal-emotionele ontwikkeling of hun fysieke gezondheid, dan zien we dat niet alle kinderen hulp hierbij krijgen. Daarnaast zien we dat veel meer ouders opvoedondersteuning ontvangen dan het aantal genoemde opvoedvragen of problemen. Ten slotte zien we dat vaak meerdere vormen van hulp worden geboden.

Ongeveer de helft van de geïnterviewde ouders en professionals (20 van 39) beoordeelden de hulp als positief. Bijna de helft ziet dus ruimte voor verbetering, waarbij 14 geheel ontevreden zijn en 5 deels tevreden en deels

ontevreden. Ouders, school en jeugdhulp zijn tevreden over de ingezette hulp wanneer:

- de behoeften van kind en gezin in kaart zijn gebracht;
- de hulp aansluit op die behoeften;
- verschillende typen hulp elkaar versterken;
- betrokkenen goede onderlinge samenwerking en communicatie ervaren;
- de hulpverleners vakbekwaam zijn.

Ouders en professionals zijn ontevreden over de ingezette hulp en ervaren die als niet passend wanneer:

- er geen passende hulp of onderwijsplek beschikbaar is;
- het lang duurt voordat passende hulp kan starten. Bijvoorbeeld door wachtlijsten, trage processen en afwijzingen bij de aangevraagde onderwijsplek of hulp;
- er sprake is van onderliggende problematiek of problematiek op meerdere leefgebieden. Professionals kunnen slechts voor een deel van die problemen hulp bieden of alleen hulp bieden voor de symptomen van de onderliggende problematiek, zoals concentratieproblemen door slechte huisvesting;
- de leerkracht of de persoon die de individuele begeleiding aan het kind biedt geen goede match is of niet goed kan aansluiten bij wat het kind nodig heeft in de klas;
- de onderlinge samenwerking en communicatie niet goed verloopt, onder andere door personeelwisselingen, te veel betrokkenen en/of een te hoge caseload.

5 Belemmerende en bevorderende factoren in de samenwerking

De derde onderzoeksvraag is welke belemmerende en bevorderende factoren ouders, onderwijs- en jeugdhulpprofessionals ervaren in de samenwerking bij het bieden van passende ondersteuning. Het derde uitgangspunt uit fase 1, waarin betrokkenen formuleerden wat zij verstaan onder goede samenwerking, is hierbij gebruikt als kapstok. Goed samenwerken definieerden zij als het werken vanuit een gezamenlijk besef van verantwoordelijkheid en in alle openheid aan gezamenlijk vastgestelde doelen, op basis van heldere afspraken over rollen en taken. In bijlage G staan tabellen die op casus- en schoolniveau weergeven in hoeverre deze aspecten van samenwerking positief of negatief zijn ervaren.

5.1 Gezamenlijk besef van verantwoordelijkheid

Het eerste uitgangspunt voor een goede samenwerking is een gezamenlijk besef van verantwoordelijkheid. Daarbij gaat het zowel om aandacht voor een (gevoel van) gezamenlijke verantwoordelijkheid als om de individuele verantwoordelijkheid van de betrokken partijen (ouders, school en jeugdhulp).

Gezamenlijke verantwoordelijkheid

Betrokkenen in 19 van de 21 casussen noemden het al dan niet ervaren van gezamenlijke verantwoordelijkheid (zie bijlage G, tabel G.1). Voor betrokken professionals op alle scholen is dit een belangrijk thema, waarbij het verschilt hoe zij die gezamenlijke verantwoordelijkheid beleven. Bij twee scholen ervaren betrokkenen de gezamenlijke verantwoordelijkheid overwegend positief. Bij de drie andere scholen lijken ze geen gezamenlijke verantwoordelijkheid te ervaren.

Een intern begeleider formuleerde de gezamenlijke verantwoordelijkheid in een casus als volgt: "Wat goed ging, is dat er in een driehoek met ouder, gezinscoach en school werd samengewerkt. De gezinscoach belde met de school, met toestemming van moeder, en stelde voor om met zijn drieën om de tafel te gaan. Dat zou ik bij elke gezinscoach willen. Als moeder ook aan tafel zit, kun je gemakkelijker vragen stellen, dat vinden ouders gewoon prettig."

Als bevorderend voor de gezamenlijke verantwoordelijkheid noemden betrokkenen een aantal factoren. Als eerste noemden ze het multidisciplinair overleg met alle betrokkenen (of andere vormen van geregeld overleg). Ten tweede noemden ze het belang van een gezamenlijk plan en einddoel. Daarvoor is het nodig om samen naar oplossingen te zoeken, iedereen vanuit zijn eigen expertise mee te laten denken, op één lijn met elkaar te komen en gezamenlijk het plan te evalueren en aan te scherpen. Daarnaast noemden de betrokkenen goede onderlinge relaties als bevorderende factor. Hiervoor moet er openheid tussen alle betrokkenen zijn, net als korte lijntjes en commitment om kind en gezin te helpen. Bovendien is het belangrijk om ruimte voor het gesprek te hebben. Daarbij gaat het volgens de betrokkenen over luisteren naar elkaar en de hulpvraag van het gezin, maar ook om openstaan voor het gesprek en rekening houden met elkaar. Ten slotte benadrukten ze het bewust stilstaan bij en formuleren van een heldere rol en taakverdeling, als ook waardering voor en vertrouwen in ieders rol in het geheel.

Betrokkenen hebben ook belemmerende factoren ervaren in een gezamenlijke verantwoordelijkheid. Zo ontstaan onduidelijkheden door een taalbarrière tussen professionals en ouders, wat de communicatie bemoeilijkt. Ook was sprake van onduidelijkheid over de gezinssituatie en problematiek. Andere belemmeringen betreffen een tegenstrijdige visie op of ideeën over de aanpak en moeizaam verlopende multidisciplinaire overleggen (door problemen met de structuur en planning hiervan). Andere lastige kwesties om tot gezamenlijke besluitvorming en gedeelde verantwoordelijkheid te komen, zijn volgens betrokkenen 1) het niet nakomen van gemaakte afspraken, 2) het ontbreken van terugkoppeling van hulp naar betrokkenen en 3) het ontbreken van evaluaties van de hulp. Ook belemmert het als partijen op zichzelf werken vanuit de eigen expertise, één partij eisen stelt aan anderen partijen en betrokkenen zich niet gehoord voelen.

Verantwoordelijkheid ouders

In elf casussen kwam de verantwoordelijkheid van ouders expliciet ter sprake (zie bijlage G, tabel G.2). Daarbij zijn betrokkenen genuanceerd. Zij zien zowel positieve als negatieve kanten in de betrokkenheid van ouders. In positieve zin spreken betrokkenen van ouders die welwillend of open zijn, hun best doen en toestemming geven voor het opvragen en delen van informatie met andere professionals. In negatieve zin spreken betrokkenen van ouders die de problemen met een kind op school niet herkennen, hulp niet oppakken zoals bedoeld of helemaal afwijzen. Ook in negatieve zin gaat het om gemaakte afspraken niet nakomen en onwaarheden of tegenstrijdige verhalen over de situatie vertellen.

Over de verantwoordelijkheid van ouders zei een medewerker van een lokaal team: "Voor het inzetten van hulp in dit gezin was het enorm helpend dat ouders zo meewerkten. Ik heb bij ouders neergelegd om aan de school te vertellen welke hulp in het gezin is ingezet. Zij hebben toegezegd om dit te doen."

intern begeleider hoe zij samen met de leerkracht in contact bleef met ouder en kind om 'vinger aan de pols te houden'. De andere scholen laten een gemengd beeld zien van positieve en negatieve kanten in de verantwoordelijkheid van de school, zoals andere betrokkenen (ouders, lokale team, samenwerkingsverband en jeugdhulp) dat zien. Er is waardering voor de actieve rol die scholen spelen in bijvoorbeeld de organisatie van een multidisciplinair overleg. Ook waarderen betrokkenen een goede signaalfunctie en heldere uitleg aan ouders door de school. Tot slot waarderen betrokkenen het als een school met een helder plan komt, waarbij de school de expertise van anderen inschakelt. Minder waardering is er voor de school wanneer die afspraken niet nakomt of andere partijen een intern begeleider achter de broek moeten zitten. Daarnaast vinden partijen het lastig als er veel personeelwisselingen op scholen zijn.

Een professional van een jeugdhulpaanbieder gaf in een casus aan: "De school is de afspraken die gemaakt waren rondom het voorbereiden van de leerling op de proefplaatsing op een andere school niet nagekomen. Daarom is die proefplaatsing niet gelukt."

Verantwoordelijkheid school

In twaalf casussen noemden de betrokkenen de verantwoordelijkheid van de school (zie bijlage G, tabel G.3). De school is er volgens hen verantwoordelijk voor om vragen en problemen te signaleren bij kinderen en gezinnen. Ook draagt de school volgens hen verantwoordelijkheid om overleggen te organiseren en samen te werken met ouders en andere betrokkenen om plannen op te stellen en uit te voeren. De tevredenheid over het oppakken van deze verantwoordelijkheid is wisselend. Bij één school noemde alleen de intern begeleider in het merendeel van de casussen de verantwoordelijkheid van de school, met name in negatieve zin. De intern begeleider benoemde daarbij vooral de rol van de leerkrachten die te laat de benodigde informatie doorgaven en problemen te laat signaleerden. Ook bij een andere school benoemde alleen de intern begeleider de verantwoordelijkheid van de school, maar dan in positieve zin. Deze intern begeleider ervaaarde een goede samenwerking binnen de school (leerkracht, intern begeleider, team, directie), waardoor een ingewikkelde situatie toch hanteerbaar bleef. Daarnaast benoemde deze

Verantwoordelijkheid jeugdhulp

In acht casussen noemden de betrokkenen de verantwoordelijkheid van jeugdhulp vaker in negatieve dan in positieve zin (zie bijlage G, tabel G.4). In bijna alle gevallen was het een medewerker van het lokale team of een schoolmaatschappelijk werker die hierover iets zei. Op een school kwam de verantwoordelijkheid van jeugdhulp niet naar voren. Betrokkenen waarderen de manier waarop het lokale team en schoolmaatschappelijk werk ouders ondersteunen om passende hulp te vinden. Dat doen zij bijvoorbeeld door ouders goed in het proces mee te nemen en voor verbinding tussen ouders, school en betrokken jeugdhulpprofessionals te zorgen.

Negatief zijn betrokkenen over professionals die niet in actie komen. Ook professionals die niet betrokken lijken te zijn, kunnen op weinig waardering rekenen. Het gaat dan bijvoorbeeld om een professional die online deelneemt aan een multidisciplinair overleg op een plek waar een

vertrouwelijk gesprek niet mogelijk is, zoals in de auto of op straat. Tot slot vinden betrokkenen het vervelend als jeugdhulp niet tijdig diagnostiek inzet om zicht te krijgen op de situatie, waardoor een kind overvraagd blijft worden.

Een ouder zei over de bijdrage vanuit het lokale team het volgende: "De medewerkster van het lokale team belde ons voor iets wat ze van school nodig hadden, terwijl wij toestemming hadden gegeven elkaar rechtstreeks te benaderen, zonder tussenpersoon. Zij nam ook deel aan een multidisciplinair overleg terwijl ze op straat liep. Dan kan je er niets bij pakken om op te schrijven wat er is afgesproken."

5.2 In openheid werken aan gezamenlijke doelen

Het tweede uitgangspunt voor samenwerking is de mate waarin betrokkenen met elkaar gezamenlijke doelen weten te stellen en hieraan in openheid kunnen werken. Bij het stellen van gezamenlijke doelen maken we onderscheid in de driehoek van ouders, school en jeugdhulp en de verschillende duo's die hierin te onderscheiden zijn. Daarnaast bespreken we het werken in openheid apart.

Gezamenlijke doelen in de driehoek ouders, school en jeugdhulp

In negen casussen spraken betrokkenen over het belang van gezamenlijke doelen in de driehoek van ouders, school en jeugdhulp (zie bijlage G, tabel G.5). Om tot gezamenlijke doelen te komen, is het belangrijk dat er overleg tussen de betrokkenen plaatsvindt. Ook is het van belang dat ze een vergelijkbare visie hebben op wat nodig is voor de situatie. Het werkt belemmerend als er 1) geen gezamenlijk plan wordt gemaakt, 2) onderling onbegrip is en 3) geen diagnose is gesteld waardoor het handelingsperspectief niet goed gekozen wordt.

Gezamenlijke doelen ouders en school

In negen casussen benoemden betrokkenen het thema van gezamenlijke doelen van ouders en school (zie bijlage G, tabel G.6). Op een school kwam dit thema helemaal niet naar voren. Op twee andere scholen lijkt dit een belangrijk thema te zijn, gezien het aantal keren dat het genoemd is in de verschillende casussen. In de meeste situaties kijken betrokkenen er positief óf negatief naar.

In positieve zin noemden betrokkenen dat het fijn was dat er 'een goed lijntje' was of dat ouders en school 'op één lijn zaten'. Concreet noemden ze de investering van school in de relatie met ouders en uitleg over het belang en de inhoud van hulp. Ook menen betrokkenen dat het helpt om ouders te betrekken bij wat er gebeurt in de klas. Eén ouder is bijvoorbeeld uitgenodigd om het gedrag van het kind in de klas te observeren. Bij een andere situatie is erop ingezet dat het kind in de klas succeservaringen zou opdoen, zodat ouders én kind kunnen ervaren wat het kind kan. Hierdoor kregen ouders ook meer vertrouwen in de geboden ondersteuning.

In negatieve zin noemden betrokkenen dat er geen goede samenwerkingsrelatie tussen ouders en school was of dat ouders geen vertrouwen in school hadden. Ook noemde een betrokkene dat de school aan de slag ging zonder overleg met de ouder. Dit gaf het gevoel dat school geen rekening hield met de wensen en behoeften van ouder en kind. Ook was het niet bevorderlijk dat een nieuwe leerkracht adviezen gaf die tegenstrijdig waren met die van de vorige leerkracht.

Gezamenlijke doelen ouder en jeugdhulp

In slechts één casus zijn gezamenlijke doelen van ouders en jeugdhulp genoemd. De betrokkene noemde als bevorderende factor dat het lokale team direct (telefonisch) contact had met ouders wanneer dat nodig was. Ook hielp het als de medewerker van het lokale team heldere uitleg en onderbouwing gaf aan ouders voor de adviezen.

Gezamenlijke doelen school en jeugdhulp

In drie casussen op verschillende scholen noemden betrokkenen gezamenlijke doelen van school en jeugdhulp, zowel in positieve als negatieve zin (zie bijlage G, tabel G.7). In positieve zin is het bevorderend wanneer er korte lijnen tussen school en jeugdhulp zijn. Dit geldt ook als er commitment is om samen passende hulp te organiseren.

In negatieve zin ging het erom dat gezamenlijke planvorming ontbrak. Een betrokkene ervaarde dat de school een plan had gemaakt, waarbij jeugdhulp enkel nog voor financiering diende te zorgen. Verder ervoeren betrokkenen het als negatief dat jeugdhulp niet met de school deelde waar het in een training met een kind mee bezig was. De school kon hierdoor niets leren of ergens op aansluiten.

Werken in openheid

In veertien casussen noemden betrokkenen het werken in openheid, meestal in positieve zin (zie bijlage G, tabel G.8). Zij verstaan hier allerlei verschillende zaken onder. Bijvoorbeeld toestemming van ouders aan professionals om onderling te overleggen, overleg waarbij alle betrokkenen aanwezig zijn en het inbrengen van verschillende expertises. Belangrijk daarbij is dat iedereen respectvol met elkaar omgaat en goed naar elkaar luistert. Betrokkenen ervaren dat helder overleg en werken in openheid ervoor zorgen dat iedereen aan dezelfde doelen werkt. Ouders weten hierdoor waar ze aan toe zijn, krijgen vertrouwen in de betrokkenen en kunnen hulp accepteren. Ook zorgt het werken in openheid voor een goede verdeling van taken en heldere afspraken.

Een maatschappelijk werker formuleerde een ontwikkeling in het werken in openheid te ervaren: "Door steeds beter met elkaar te overleggen, staan de neuzen van professionals dezelfde kant op. Daardoor kunnen we moeder informeren en gezamenlijke zorgen terugkoppelen naar haar. Het vertrouwen van moeder is gewonnen door kleine dingen te doen, die thuis niet lukken. Dat heeft bijgedragen aan de acceptatie van moeder dat er iets aan de hand is met haar kind."

Als belemmerende factoren benoemden betrokkenen: het ontbreken van toestemming van ouders voor het delen van informatie en het ontbreken van lijnen of structuren voor de samenwerking. Deze factoren zorgen ervoor dat partners niet efficiënt kunnen samenwerken.

5.3 Helderheid rollen en taken

Als derde uitgangspunt voor goede samenwerking is de helderheid van rollen en taken geformuleerd. Dit gaat zowel over de rollen en taken van de school, de jeugdhulp en andere instanties als helderheid over wie regie heeft en de regelgeving. In het algemeen constateerden betrokkenen dat het tijd nodig heeft om elkaar zo te leren kennen dat iedereen weet wat ze aan de ander hebben.

Een schoolmaatschappelijk werker zei over de rollen en taken het volgende: "De interne begeleider, ikzelf en de medewerker van het lokale team staan nu vaker gezamenlijk even bewust stil bij wie er verantwoordelijk is voor wat in een casus. Het lokale team is verantwoordelijk voor casusregie. De schoolmaatschappelijk werker onderhoudt het contact met ouders en voert gesprekken met kinderen op school als de leerkracht of intern begeleider dat noodzakelijk vinden. Zij houdt de school op de hoogte dat er contacten of gesprekken zijn. De intern begeleider richt zich vooral op de onderwijsontwikkeling van kinderen en verwijst zo nodig door naar de schoolmaatschappelijk werker of het lokale team."

School

In acht casussen noemden betrokkenen de helderheid van de rollen en taken van de school (zie bijlage G, tabel G.9). Betrokkenen waren daarbij overwegend positief. Zij noemden als positieve elementen het hebben van een helder ondersteuningsplan, inclusief specifieke doelen voor in de klas. Daarnaast is het van belang om te beschikken over de benodigde contactgegevens en handelingsperspectieven voor crisissituaties. Ten slotte is een positief element: het hebben van duidelijke afspraken over de rollen en taken van de school, zoals hun focus op de leerontwikkeling van kinderen.

Als een belemmering noemden betrokkenen het niet uitvragen van de rol en taak van de school. Ook noemden ze een gebrek aan ervaren steun door de intern begeleider om een bepaalde aanpak in te zetten als gevolg van het (tijdelijk) ontbreken van een schooldirecteur.

Jeugdhulp

De helderheid van taken en rollen van jeugdhulp is in zeven casussen door betrokkenen genoemd (zie bijlage G, tabel G.10). Zij waren daarbij vaker negatief dan positief. In drie casussen waren betrokkenen tevreden over de helderheid van de rol- en taakverdeling van de jeugdhulp. Zo werd genoemd dat schoolmaatschappelijk werkers contacten onderhouden met het gezin, kind-gesprekken voeren en dit beide terugkoppelen aan de school.

Het in openheid samenwerken met de jeugdhulp werd volgens betrokkenen belemmerd wanneer het lokale team in een (te) laat stadium werd betrokken. Daardoor kon dat team onvoldoende meedenken over de plannen voor passende ondersteuning en slechts beperkt verantwoordelijkheid nemen.

Zo gaf een medewerker van een lokaal team aan dat: "Het belangrijk is om samen met ouders en de school plannen te maken. De school had in deze casus zelf al een oplossing gevonden. Toen moest ik daarvoor achteraf financiering organiseren. Het werkt beter als er eerder met mij gesproken zou zijn in deze casus."

Ook benoemden betrokkenen het gebrek aan expertise bij het lokale team. Bijvoorbeeld als het gaat om werken met kinderen in de basisschoolleeftijd. Of het niet betrekken van de school bij de aanpak. Ook waren de rol en taak van de jeugdhulp niet altijd duidelijk. Hierdoor kwam in openheid samenwerken onder druk te staan.

Andere instanties

De helderheid van rollen en taken van andere instanties noemden betrokkenen in acht casussen. Met name ook in problematische zin (zie bijlage G, tabel G.11). Op twee scholen kwam dit onderwerp niet aan de orde. Met name bij één school leek dit een belangrijk thema, gezien het grote aantal casussen waarin dit naar voren kwam. Het ging daarbij om uiteenlopende instanties, zoals de gemeente, het speciaal onderwijs, sociaal netwerk en vrijwilligers, huisvesting, Veilig Thuis en de politie. Veelal ging het om onduidelijkheid over de vindbaarheid en bereikbaarheid

van organisaties, hun rol of taak en onmogelijkheden in die rol en taak. In positieve zin ging het om instanties die juist adequaat en snel op ondersteuningsverzoeken ingingen.

Een intern begeleider gaf aan: "De schoolarts heeft de casus snel opgepakt door ouders op te roepen (niet op komen dagen). De politie was snel ter plaatse bij agressief gedrag van de vader. Dat hebben we als heel fijn ervaren. Daarnaast ervoerde de directeur steun van het bestuur/de boven-schoolse directeur bij het organiseren van een straat-/schoolverbod voor vader."

Regie

Het thema regie is in tien casussen genoemd. Betrokkenen waren overwegend positief (zie bijlage G, tabel G.12). In zes casussen zeiden betrokkenen dat ouders regie voerden, eventueel met ondersteuning door het lokale team op de achtergrond of als eerste aanspreekpunt voor ouders. In twee andere situaties voerde de intern begeleider de regie. In andere situaties zijn er vaste contactpersonen vanuit andere betrokken organisaties. In negatieve zin noemden betrokkenen een veelheid aan betrokken professionals, waarbij niemand regie voerde. Of ouders die regie hadden, maar deze rol naar de mening van betrokkenen niet goed konden uitvoeren.

Regelgeving

In vier casussen noemden betrokkenen regelgeving als factor in de samenwerking, overwegend in negatieve zin (zie bijlage G, tabel G.13). Het ging vooral over de problemen om passende hulp gefinancierd te krijgen vanuit een combinatie van onderwijs en jeugdhulp (onderwijs-jeugdhulp arrangement). Wanneer blijkt dat passende hulp niet eenduidig op basis van wetgeving is te financieren, ontstaat gesteggel. In enkele casussen spraken betrokkenen positief over de mogelijkheden voor financiering wanneer betrokkenen zich er hard voor maken om gezamenlijk financiering te regelen.

5.4 Conclusie deelvraag 3

Betrokkenen definieerden 'goed samenwerken' in deel 1 van dit onderzoek als 'het werken vanuit een gezamenlijk besef van verantwoordelijkheid en in alle openheid aan gezamenlijk vastgestelde doelen, op basis van heldere afspraken over rollen en taken'. In de casusreviews kwamen deze punten ook duidelijk naar voren als factoren, die de samenwerking positief dan wel negatief beïnvloeden.

Besef van verantwoordelijkheid is volgens betrokkenen zowel de gezamenlijke verantwoordelijkheid als ieders individuele verantwoordelijkheid. Het werkt bevorderlijk voor gezamenlijke verantwoordelijkheid als er ruimte is om in een gepland gezamenlijk overleg te werken aan een gezamenlijk plan en einddoel. Het is daarbij van belang om te kijken naar ieders mogelijkheden vanuit ieders rol en expertise. Bovendien is het nodig dat er voor ieders inbreng waardering en vertrouwen is. Bevorderende factoren op scholen zijn het tijdig signaleren van vragen/problemen van kinderen en initiatief nemen om ouders en anderen te betrekken bij overleg daarover. Vanuit de jeugdhulp is het bevorderend als organisaties samen met ouders passende ondersteuning zoeken en vinden. Belemmerende factoren voor de gezamenlijke verantwoordelijkheid zijn volgens betrokkenen verschillen in taal en visie, in duiding van (de problemen in) gezinssituaties en in inzicht in het onderwijs- en jeugdhulpsysteem. Daarnaast werken belemmerend voor ieders ervaren besef van verantwoordelijkheid: omslachtige procedures, een ogenschijnlijk gebrek aan betrokkenheid en het te laat inzetten van acties vanuit jeugdhulp en school.

In openheid werken aan gezamenlijke doelen wordt bevorderd door een gezamenlijke besef van de behoeften van kind en gezin en van de benodigde hulp. Als een gezamenlijk plan, noodzakelijke diagnostiek en onderling begrip voor elkaars positie en perspectief ontbreken, werkt dit belemmerend. Goede onderlinge relaties zijn juist bevorderend. Wanneer scholen investeren in de relatie met ouders, hebben ouders meer vertrouwen in de school op het moment dat de school jeugdhulp inschakelt. Daarnaast dragen goede onderlinge contacten tussen professionals van de school en jeugdhulp bij aan het ontstaan van gezamenlijke doelen. Het ontbreken van (goede) samenwerkingsrelaties en vertrouwen tussen ouders,

school en jeugdhulp belemmert de samenwerking. Ook het ontbreken van structurele samenwerkingsafspraken belemmert de samenwerking rond een gezin.

Een belangrijke voorwaarde om tot een heldere rol en taakverdeling te komen, is dat betrokkenen elkaar (leren) kennen zodat ze weten wat ze aan de ander hebben. Ook een gezamenlijk ondersteuningsplan helpt hierbij. De school richt zich dan op het kind in de klas en diens leerontwikkeling. De jeugdhulp focust op de andere ontwikkelingsaspecten van een kind. Onduidelijkheden over de mogelijkheden van andere benodigde instanties om de vragen en problemen te verhelpen, belemmeren om tot een heldere rol en taakverdeling te komen. Als ouders of de school de regie kunnen voeren, werkt dat bevorderend voor de samenwerking. Als ouders of school geen regie kunnen voeren en er veel instanties betrokken zijn, belemmert dat de samenwerking. Regelgeving rond de financiering van passende hulp vanuit onderwijs en jeugdhulp belemmeren de samenwerking en een heldere rol en taakverdeling ook.

Samenvattend kwam een aantal terugkerende elementen naar voren, die bijdragen aan het creëren van een gezamenlijk besef van verantwoordelijkheid, het in openheid werken aan gezamenlijke doelen en het helder verdelen van rollen en taken:

1. Structureel onderling overleg tussen ouders, school en jeugdhulp. Dit betreft zowel grote overleggen zoals een multidisciplinair overleg als korte onderlinge afstemmingsmomenten. In deze overleggen staat het open en eerlijk delen van informatie centraal evenals het op dezelfde lijn komen en blijven.
2. Een gezamenlijk plan van aanpak, opgesteld vanuit de expertise van alle betrokkenen (van ouder tot leerkracht tot jeugdhulpprofessional). Hierin is overeenstemming bereikt over de vraag/het probleem, het doel om naartoe te werken, de manier waarop dit wordt gedaan en wie de regie heeft.
3. Onderlinge relaties. Elkaar echt kennen, vertrouwen en respecteren zijn belangrijk voor goede samenwerking. Het gaat om een team vormen rondom kind en gezin, niet om losse individuen.
4. Procedures. Procedures en regelgeving kunnen de samenwerking zowel bevorderen als belemmeren.

De vierde deelvraag is hoe management, beleid en bestuur faciliteren, dat ouders, onderwijs- en jeugdhulpprofessionals goed samenwerken voor passende hulp aan kinderen en gezinnen. Hiervoor is een governancegroep samengesteld. Hierin zitten beleidsmakers en bestuurders van organisaties die bij het onderzoek waren betrokken. De governancegroep kwam tweemaal bijeen. Tussentijds vond telefonisch overleg plaats met de leden over de knelpunten die in de casusreviews naar voren kwamen. Uitgangspunt 3 uit fase 1 van het onderzoek is als kapstok gebruikt. Hierin formuleerden betrokkenen hoe goede samenwerking eruitziet. Hierna geven we per aspect van die goede samenwerking weer welke knelpunten ouders en professionals in de casusreviews naar voren brachten en de mate waarin de governancegroep deze herkenden. Vervolgens beschrijven we de actiepunten die geformuleerd zijn in de eerste bijeenkomst. Ook beschrijven we de wijze waarop die actiepunten per gemeente actief zijn opgepakt in de projectperiode. Voor de stand van zaken zijn de ondernomen acties gecodeerd naar type actie (bijvoorbeeld een beleidsaanpassing of een project), een inhoudelijk woord en indien van toepassing hoe grootschalig een project of aanpassing is (bereikt het één, enkele, meerdere of alle scholen).

In het algemeen gaven de leden van de governancegroep aan dat de door professionals en ouders benoemde knelpunten herkenbaar zijn en voortdurend hun aandacht hebben. Er is onderling opgeroepen om, met alle betrokkenen in zowel praktijk als beleid, verantwoordelijkheid te nemen voor de samenwerking en het aanpakken van de knelpunten. Leden merkten echter ook op dat niet alle concrete actiepunten uit de eerste

governancegroep actief zijn opgepakt en verder uitgewerkt. Het lijkt lastig voor beleid/bestuur om te acteren op deze bestaande knelpunten. Daarnaast was in Den Haag een grote beleids-/structuurwijziging van de jeugdhulp op handen.²⁶ Die zorgde daar voor een afwachtende houding ten opzichte van andere veranderingen op beleidsniveau.

6.1 Gezamenlijk besef van verantwoordelijkheid

Om tot een gezamenlijk besef van verantwoordelijkheid te komen, benoemden professionals twee belangrijke punten. Het is voor hen van belang om passende hulp te kunnen bieden en om met dezelfde mensen te kunnen blijven samenwerken. Daarbij brachten professionals twee knelpunten naar voren.

Knelpunt 1: gebrek aan passende hulp

Het eerste knelpunt waarmee professionals in de praktijk kampen, is dat (soms) geen passende hulp gevonden kan worden of beschikbaar is. Zij signaleren een tekort aan passende hulp en ondersteuning in zowel de jeugdhulp als het onderwijs (zowel regulier als speciaal). Daarbij speelt volgens hen de noodzakelijkerwijs aanbodgerichte werkwijze in jeugdhulp een rol. In tegenstelling tot het onderwijs kent de jeugdhulp geen zorgplicht. Gemeenten hebben weliswaar zorgplicht, maar kopen bestaand jeugdhulpaanbod in bij aanbieders. Hierdoor sluiten vraag en aanbod niet altijd op elkaar aan en wordt maatwerk leveren aan kinderen en gezinnen belemmerd. Professionals uit het onderwijs geven aan dat een vergelijkbaar probleem zich voordoet in het speciaal onderwijs en – als de Wet

Tabel 6.1		
Gebrek aan passende hulp: actiepunten en stand van zaken governancegroep		
Actiepunten	Stand van zaken Delft	Stand van zaken Den Haag
Inventarisatie goede praktijkvoorbeelden passend aanbod.	Project Groeigroepen (tijdelijk op één school).	Projecten Ondersteunings-groepen (tijdelijk op enkele scholen). Projecten Rijke schooldag (structureel op meerdere scholen). Uitbreiding preventief aanbod SMW.
Maatwerktrajecten voor gezinnen met complexe problemen realiseren.	Beleidsaanpassing jeugdhulp.	Onderzoek naar aanmelding cluster 3/4 onderwijs.
Cultuurverandering voor de samenwerking met ouders realiseren.	Beleidsaanpassing jeugdhulp.	Project ouderbetrokkenheid (tijdelijk op meerdere scholen).

²⁶ Gemeente Den Haag (z.d.). Per 1 januari 2024 verandert de jeugdhulp in Den Haag. Verkregen via: <https://jeugdhulpdenhaag.nl/>

Tabel 6.2		
1 gezin, 1 plan, 1 regisseur: actiepunten en stand van zaken governancegroep		
Actiepunten	Stand van zaken Delft	Stand van zaken Den Haag
Den Haag: overbrugging op zorgcoördinatie totdat integrale regie gerealiseerd is in 2023.	Niet van toepassing.	Beleidsaanpassing jeugdhulp.
Sturen op zorgcoördinatie vanuit het jeugdteam, inclusief het ondersteunen van ouders om regie te voeren.	Beleidsaanpassing lokaal jeugdteam. Project opvoedsteunpunt (tijdelijk op één school).	Beleidsinitiatief samenwerkingsverband op wijkniveau. Beleidsaanpassing gezamenlijke besluitvorming en versnelde indicatie. Project jeugdhulp (op één school).
Kijkje in keuken bij andere gemeenten (bijv. de Beslisboom van Pijnacker-Nootdorp).	Geen actie op ondernomen.	Geen actie op ondernomen.

langdurige zorg in het geding is – tussen clusterscholen en samenwerkingsverbanden. Knelpunten waarmee professionals in de praktijk te maken hebben, zijn strikte toelatingseisen, wachtlijsten en het ontbreken van maatwerk voor met name kinderen met complexe ondersteuningsbehoeften. Het ondersteunt volgens hen als er duidelijke overlegstructuren en informatie over wachtlijsten beschikbaar zijn.

De leden van de governancegroep herkennen dit probleem. In de eerste bijeenkomst is naar aanleiding daarvan een drietal actiepunten geformuleerd. In de tweede bijeenkomst is per gemeente in kaart gebracht hoe aan die punten is gewerkt. Dit is samengevat in tabel 6.1. Tijdens de bijeenkomst bleek dat schoolmaatschappelijk werk herkent dat scholen behoefte hebben aan interventies om preventief te werken, maar niet bekend is met de uitbreiding van hun inzet op scholen in Den Haag. De incidentele NPO-gelden voor de extra leerlingondersteuning na de lockdowns tijdens de coronapandemie zijn door scholen ook op andere wijzen ingezet om (jeugd)hulp te bieden voor groepen leerlingen. Leden van de governancegroep hebben hun zorg uitgesproken over de projectvoortgang na afloop van deze extra financiering.

Knelpunt 2: personele wisselingen
Het tweede knelpunt dat professionals noemden om een gezamenlijk besef van verantwoordelijkheid tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp te realiseren, zijn de personele wisselingen. Dit maakt het lastig om te werken aan de onderlinge relaties die zo belangrijk zijn voor optimale samenwerking. Personele wisselingen zijn zowel het gevolg van de groeiende personeelstekorten als interne wisselingen van contactpersonen op en om scholen. De

governancegroep herkent dit probleem. Er zijn echter geen actiepunten voorgenomen op dit knelpunt. Hierdoor is ook geen stand van zaken weer te geven.

6.2 In openheid werken aan gezamenlijke doelen
Om in openheid aan gezamenlijke doelen te werken, is het voor professionals belangrijk dat zij kunnen werken volgens het principe van 1 gezin, 1 plan, 1 regisseur.

Knelpunt 3: 1 gezin, 1 plan, 1 regisseur wordt niet gerealiseerd
Het principe van 1 gezin, 1 plan, 1 regisseur wordt in de praktijk niet altijd gerealiseerd. Vaak hebben professionals en ouders in de praktijk te maken met meerdere plannen rondom een kind of gezin om de noodzakelijke expertise vanuit jeugdhulp en onderwijs in te zetten. Uitgangspunt van het beleid is dat de uitvoeringsregie van zo’n plan in principe bij de ouders ligt. De jeugdhulp levert daarbij zo nodig ondersteunend zorgcoördinatie. Door met meerdere plannen te werken, kunnen ouders met meerdere aanspreekpunten te maken hebben.

De governancegroep erkent de last van het werken met meerdere plannen en regisseurs. Dat geldt ook voor de noodzaak van beleidsondersteuning om tot gezamenlijke plannen te komen. Beleidsstructuren zijn ontwikkeld om de samenwerking en coördinatie rond een plan te ondersteunen. In Den Haag zijn deze vastgelegd in een document, het zogenoemde Haagse routeboek,²⁷ dat wordt geactualiseerd. In tabel 6.2 staat een overzicht van de drie actiepunten die tijdens de eerste governancegroep zijn

Tabel 6.3		
Beslisruimte in vastgelopen situaties: actiepunten en stand van zaken governancegroep		
Actiepunten	Stand van zaken Delft	Stand van zaken Den Haag
Doorzettingsmacht op leerlingniveau realiseren.	Beleidsaandachtspunt - complexe zorgvragen.	Geen actie op ondernomen.
Den Haag: gemeente neemt netwerkregie om met samenwerkingsverband tegenstrijdigheden rondom onderwijs/jeugdhulparrangementen weg te nemen.	Niet van toepassing.	Geen actie op ondernomen.
Leerplicht eerder aanhaken in de samenwerking.	Beleidsaanpassing in primair onderwijs en voortgezet onderwijs.	Training samenwerking professionals in onderwijs en jeugdhulp.

geformuleerd. Ook staat in de tabel de stand van zaken, zoals die per gemeente tijdens de tweede governancegroep is aangegeven. Over de ingezette acties rondom regie en zorgcoördinatie vanuit de jeugdteams in Delft is besproken dat die vooralsnog projectmatig van aard zijn en beperkt blijven tot enkele scholen. Over de Haagse acties bestaat onduidelijkheid in welke de mate het routeboek daadwerkelijk is geactualiseerd. Overeenstemming is er wel over de noodzaak van aanpassing van het routeboek over de inzet van schoolmaatschappelijk werk, zodat schoolmaatschappelijk werkers gezinnen direct kunnen aanmelden bij het Centrum voor Jeugd en Gezin.

6.3 Helderheid rollen en taken
Bij het creëren van helderheid over rollen en taken lopen professionals tegen een drietal knelpunten aan. Allereerst is er geen aangewezen persoon met beslisruimte als de samenwerking om hulp te bieden aan kinderen en gezinnen vastloopt. Daarnaast zijn de taken van de jeugdhulp en het onderwijs in het beleid soms sterk afgebakend en/of worden beschreven rollen en taken soms strikt genomen. Als gevolg daarvan functioneren rollen en taken als schotten die niet te slechten zijn en belemmeren ze de samenwerking. Ten slotte ontbreekt het beleggen van een taak/rol wanneer de ondersteuning over gemeentegrenzen gaat, omdat een kind in de ene gemeente woont en in de andere gemeente naar school gaat.

Knelpunt 4: beslisruimte in vastgelopen situaties
Het vierde knelpunt dat professionals aankaartten, was dat het niet altijd duidelijk is wie mandaat heeft om beslissingen te nemen in vastgelopen situaties. De bestaande structuren in Den Haag, die zijn vastgelegd in het routeboek, lijken in het algemeen ondersteunend voor de samenwerking tussen professionals. Knelpunten doen zich voor tijdens schoolwisselingen, bij thuiszitters en in de overgang van jeugdhulp uit het vrijwillige naar het onvrijwillige kader. Daarbij zijn de rollen en taken van leerplicht cruciaal. Zij hebben de opdracht om schoolverzuim te melden bij de Jeugdbeschermingstafel en de handhaving door de Onderwijsinspectie. In Delft ontbreken duidelijke richtlijnen voor de wijze waarop leerplicht opereert.

In de eerste governancegroep zijn de volgende drie actiepunten geformuleerd (zie tabel 6.3). Op een aantal van die punten zijn acties ondernomen of uitgewerkt. Daarbij valt op dat het lastig was om een helder beeld te krijgen van wat de leden van de governancegroep concreet deden en wat dit oplevert voor de professionals en ouders rondom het kind.

Knelpunt 5: schotten jeugdhulp en onderwijs
Een ander knelpunt dat professionals in de praktijk ervaren, is dat jeugdzorg en passend onderwijs georganiseerd zijn vanuit twee verschillende beleidskaders en financieringsstromen. Hierdoor ontstaan soms onduidelijkheden over wie de financiering op zich neemt. Bovendien wordt gewerkt met twee plannen, waardoor professionals en ouders en kinderen dubbel belast worden. Dat geldt ook voor de controles op plannen en de registratie

²⁷ Centrum Jeugd en Gezin (CJG) (2018). *Routeboek SMW+PO vervlechten met het Centrum voor Jeugd en Gezin*. CJG. Geraadpleegd van <http://www.cjgdenhaag.nl/professionals/smw-en-po>

Tabel 6.4

Gebrek aan passende hulp: actiepunten en stand van zaken governancegroep		
Actiepunten	Stand van zaken Delft	Stand van zaken Den Haag
Delft: evaluatie functioneren van het Begeleidingsteam op scholen.	Beleidsaandachtspunt - opzet en samenstelling Begeleidingsteam.	Niet van toepassing.
Den Haag: evaluatie stedelijke structuren van onderwijszorg, jeugdhulp en aansluiting, en dit visueel maken voor ouders.	Niet van toepassing.	Visuele overzichten van de structuren voor ouders.
Evaluatie gericht op korte(re) lijnen (niet iedereen hoeft altijd aanwezig te zijn bij overleg).	Beleidsaandachtspunt - evaluatie samenwerking onderwijs en jeugdhulp.	Beleidsaandachtspunt - samenwerking onderwijs en jeugdhulp. Beleidsaandachtspunt - bestaande samenwerkingsstructuren bespreken.

in systemen. Daarnaast zijn de rollen en taken van onderwijs en jeugdhulp soms te sterk afgebakend. Hierdoor belanden kinderen tussen wal en schip, wanneer ze net niet helemaal binnen een van de kaders passen.

De leden van de governancegroep herkennen dit knelpunt en formuleerden een aantal actiepunten (zie tabel 6.4). Zowel in Delft als Den Haag evalueren samenwerkingsverbanden en de gemeenten de bestaande structuren. Dat gebeurt bijvoorbeeld in zogenaamde netwerkbijeenkomsten op schoolniveau. De leden herkennen ook de belemmering van takenverdeling tussen jeugdhulp en onderwijs door de financiering en de daarmee samenhangende (wettelijk) noodzakelijke dubbele planvorming (schotten). Daarnaast maken de verschillende beleidskaders het lastig om gezamenlijk afspraken en procedures rond de samenwerking en financiering te evalueren.

Knelpunt 6: werken over gemeentegrenzen heen

Ook benoemden de professionals als knelpunt: het samenwerken met organisaties in naburige gemeenten voor onderwijs- en jeugdhulparrangementen. Volgens de professionals ontbreekt het aan een contactpersoon of aanspreekpunt bij het lokale team in een andere gemeente. Op basis van de zorgplicht van scholen moeten zij dan op zoek naar de juiste ingang bij dat lokale team. Ondersteunende activiteiten of structuren hiervoor ontbreken vooralsnog.

De governancegroep herkende dit probleem. Er zijn echter geen actiepunten voorgenomen op dit knelpunt. Hierdoor is ook geen stand van zaken weer te geven.

6.4 Conclusie deelvraag 4

Scholen en jeugdhulp ervaren zes knelpunten in de samenwerking met elkaar en ouders, die zij niet gezamenlijk op de werkvloer kunnen oppakken. Dit zijn het 1) gebrek aan passende hulp, 2) personele wisselingen, 3) het niet realiseren van 1 gezin, 1 plan, 1 regisseur, 4) beslissruimte in vastgelopen situaties, 5) schotten en strikte taakopvattingen tussen jeugdhulp en onderwijs, en 6) werken over gemeentegrenzen heen. De leden van de governancegroep in beide gemeenten herkennen deze knelpunten. Op vier van deze knelpunten is nagedacht over mogelijke acties en is een aantal acties ingezet. Er is geen actie ondernomen voor de personele wisselingen en het werken over gemeentegrenzen heen (knelpunten 2 en 6).

Bij de punten waarop wel actie is ondernomen, is ingezet op tijdelijke en kleinschalige projecten. Die projecten beogen om op kleine schaal nieuwe werkvormen en initiatieven te testen, die (nog) niet alle scholen bereiken. Daarnaast wordt sterk ingezet op het vastleggen van afspraken en procedures. Ook bestaat een breed gedragen wens om die afspraken en procedures te evalueren. Uit deze wens komt de herkenning en intentie van management en beleid tot uitdrukking om professionals duidelijke handvatten te bieden om de beoogde onderlinge samenwerking te realiseren. Er zijn echter ook veel punten die de aandacht hebben van beleidsmakers, maar waarop nog geen concrete acties zijn ondernomen.

Het doel van dit onderzoek was inzicht krijgen in de ervaringen van ouders en professionals uit onderwijs en jeugdhulp over hun samenwerking. Dit inzicht is van belang voor adviezen om de samenwerking te verbeteren, zodat kinderen en gezinnen passende ondersteuning krijgen. Thuis en op school. In dit hoofdstuk volgt eerst een reflectie op het onderzoek. Daarna geven we antwoord op de onderzoeksvragen en bekijken we deze in breder perspectief. Ten slotte doen we aanbevelingen voor praktijk en beleid.

7.1 Reflectie op het onderzoek

Participatief casusonderzoek is een type onderzoek, dat zich leent voor onderzoek naar complexe problemen. Bijvoorbeeld de samenwerking tussen ouders, primair onderwijs en jeugdhulp. Door op casussen in te zoomen, komt in beeld hoe deze samenwerking in de praktijk vorm krijgt. Dit levert praktijkgerichte kennis op en geeft inzicht in hoe beleid vorm krijgt. Daarbij levert het voor de onderwijs- en jeugdhulpprofessionals waardevolle leermomenten op, omdat zij een moment van reflectie hebben op hun werk en in hun samenwerking. Tijdens de bijeenkomsten op scholen zijn regelmatig de figuurlijke kwartjes gevallen, toen betrokkenen aan de hand van de tijdlijn met elkaar in gesprek gingen.

In het begin was ons onderzoeksplan erop gericht om een participatief actieonderzoek uit te voeren. Het 'actiegedeelte' kwam echter onvoldoende van de grond. Zowel scholen als de governancegroep dachten na over actiepunten, maar een vervolg hierop was lastig. De scholen ondernamen weinig tot geen actie. We konden de actiepunten niet testen en hebben deze daarom niet beschreven in onze resultaten. Op de actiepunten van de governancegroep is wel een stand van zaken gegeven, maar ook hier hebben we niet kunnen onderzoeken wat dit opleverde. De oorzaken dat het actiegedeelte onvoldoende is gelukt, zijn voor beide delen van het onderzoek verschillend. Op de scholen lag het zwaartepunt van het onderzoek op de selectie van de casussen en op de voorbereidingen van de bijeenkomsten. Hierdoor bleef weinig tijd over om ook met de actiepunten aan de slag te gaan. Zeker gezien de krapte en drukte die er in zowel het onderwijs als de jeugdhulp was – al helemaal ten tijde van corona. Een bijkomend nadeel van zo'n grote hoeveelheid casusreviews per school is dat we soms te weinig diepgang bereikten per casus. Hierdoor kwamen veel van de al eerder bekende factoren (die invloed hebben op de samenwerking) opnieuw naar voren. Als we minder casussen per school hadden besproken, had dit gunstiger uitgepakt voor de belasting op de scholen, de diepgang van de informatie en de ruimte om met actiepunten aan de slag te gaan. Wat ons betreft was er een betere balans geweest

als we twee casussen per school gedurende een jaar volgden. Bij de governancegroep speelden twee factoren een rol in het minder goed slagen van het actiegedeelte van het onderzoek. Ten eerste misten we expertise in ons onderzoeksteam op het gebied van beleid en bestuur. Hoewel deze expertise wel in onze begeleidingsgroep aanwezig was, misten wij mogelijk kansen om bestuurders en beleidsmakers te ondersteunen bij beleidsaanpassingen die aansluiten op de knelpunten uit de praktijk. Mogelijk speelde de beperkte onderzoeksperiode van het onderzoek daarbij een rol. Het tweede knelpunt was dat we de beleidsmakers en bestuurders slechts twee keer bij elkaar hadden en één keer telefonisch spraken. Beleidsmakers en bestuurders zijn druk, waardoor vaker bij elkaar komen lastig was. Maar, door de drukte en de tijd tussen de bijeenkomsten werden het onderzoek en de actiepunten ook vergeten. Voor toekomstig onderzoek heeft het meerwaarde om beleidsmakers en bestuurders toch beter aangehaakt te houden op het onderzoek. Bijvoorbeeld door eens in de zoveel tijd een korte reminder en/of check-in voor de geformuleerde actiepunten te sturen.

Dan rest ons een reflectie op de deelnemers aan het onderzoek. Ten eerste beseffen wij ons dat we slechts een derde van de ouders van de casussen hebben gesproken in ons onderzoek. Hoewel we alle overwegingen van professionals begrijpen om ouders niet te belasten, is het perspectief van ouders heel waardevol. Daarbij zullen we geen ouders gesproken hebben, die een minder goede relatie met de school hebben, in zware problemen zitten en/of wantrouwend zijn naar onderzoek. We hebben dit deels ondervangen door ook casussen anoniem te bespreken, maar dan ontbreekt wel het perspectief van ouders. Ten tweede spraken we in het onderzoek geen kinderen/jeugdigen, waardoor hun perspectief ontbreekt. Ten slotte hadden we ook in onze onderzoeksgroep de nodige wisselingen. Dit is uiteraard niet altijd te voorkomen, maar zorgt ook binnen een onderzoek voor problemen met informatieoverdracht, dezelfde lijn blijven uitzetten en relaties onderhouden met betrokkenen bij het onderzoek.

7.2 Beantwoording en bediscussiëring van de deelvragen

Hierna beantwoorden wij de vier deelvragen en bediscussiëren we deze.

Deelvraag 1: uitgangspunten voor samenwerking

Een gezamenlijke visie op de samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp is van belang om de samenwerking goed vorm te geven. De eerste deelvraag was daarom hoe – volgens professionals, beleidsmakers en bestuurders in het onderwijs en de jeugdhulp – goede samenwerking tussen ouders, onderwijs- en jeugdhulpprofessionals eruitziet. Zij hebben in focusgroepen met elkaar besproken wanneer samenwerking nodig is, welk doel de samenwerking dient en hoe goede samenwerking eruitziet.

Antwoord deelvraag 1

Noodzaak van samenwerking. Samenwerking tussen ouders en professionals in onderwijs en jeugdhulp is altijd nodig, zo zeggen de professionals uit praktijk, beleid en bestuur. De intensiteit daarvan is volgens hen afhankelijk van de behoeften van het kind, het gezin en de andere betrokkenen. Ook van belang volgens betrokkenen zijn: overeenstemming over het nut en het in beeld brengen van ieders behoeften in de samenwerking. Om passende ondersteuning aan kind en gezin te bieden, benadrukken professionals ook om zoveel mogelijk preventief te werken en (dreigende) problemen vroegtijdig te signaleren.

Doel van samenwerking. Volgens professionals is het doel van de samenwerking tussen ouders en professionals in onderwijs en jeugdhulp: het optimaliseren van de ontwikkeling, veiligheid en het welzijn van het kind/de kinderen. Aandachtspunten hierbij zijn dat de behoeften van het kind centraal staan, dat ouders (en kind) regie hebben, dat relevante personen betrokken worden en dat (met toestemming) informatie wordt gedeeld.

Goede samenwerking. Professionals uit praktijk, beleid en bestuur definiëren goede samenwerking als ‘werken vanuit een gezamenlijk besef van verantwoordelijkheid en in alle openheid aan gezamenlijk vastgestelde doelen, op basis van heldere afspraken over rollen en taken.’ Hierbij benoemden

zij een aantal inhoudelijke en beleidsmatige voorwaarden. Die voorwaarden zijn het belang van een goede analyse van de situatie, cultuur- en ontwikkelingssensitief werken, feedback geven en evalueren, en het ontschotten van wet- en regelgeving van onderwijs en jeugdhulp.

Discussie deelvraag 1

Noodzaak van samenwerking. Een risico aan het uitgangspunt dat samenwerking altijd nodig is, is dat samenwerken een doel op zich wordt. Door af te stemmen op de behoeften van kind, gezin en betrokkenen, wordt dit hopelijk voorkomen. In het licht van de recente nadruk op normaliseren binnen de jeugdhulp zien wij ook een risico in het uitgangspunt van vroegtijdig signaleren. Normaliseren veronderstelt dat ‘kleine hobbels’ bij opvoeden en opgroeien horen en in veel gevallen op termijn niet leiden tot grotere problemen. Alledaagse vragen en onzekerheden van ouders over zulke hobbels vereisen niet direct professionele hulp. Juist laagdrempelige en informele ondersteuning kunnen kinderen en ouders over deze hobbels heen helpen.²⁸ Een onnodig beroep op professionele jeugdhulp en passend onderwijs bij ‘kleine hobbels’ kan bovendien kinderen en gezinnen stigmatiseren. En, het zet de al overvraagde jeugdhulpketen en het passend onderwijs onnodig onder druk.

Doel van samenwerking. Wij vinden het centraal stellen van het kind een mooi uitgangspunt voor de samenwerking. Het draait tenslotte om de kinderen. Een mogelijke valkuil in dit uitgangspunt is het werkwoord ‘optimaliseren’. Dit veronderstelt dat een bepaald optimum is te bereiken. Dat optimum verschilt echter en hangt af van kenmerken van een kind, gezin en de omstandigheden rond opvoeden en opgroeien. Voor tien kinderen kunnen tien verschillende optimale niveaus van ontwikkeling, welzijn en veiligheid haalbaar en wenselijk zijn. Daarom is het van belang dat ouders, onderwijs en jeugdhulp gezamenlijk helder maken wanneer ontwikkeling, welzijn en veiligheid goed genoeg zijn in het licht van hun perspectieven en in de context van opvoeden en opgroeien. Een tweede mogelijke valkuil in dit uitgangspunt is het delen van informatie. Professionals halen vaak de Algemene Verordening Gegevensbescherming²⁹ (AVG) als obstakel aan. In de praktijk zijn er veel manieren waarop in de samenwerking rond

kinderen wel informatie gedeeld mag worden.³⁰ Het is goed om hieraan voor de samenwerking aandacht te besteden en de benodigde toestemming van het gezin te krijgen.

Goede samenwerking. De geformuleerde uitgangspunten voor een goede samenwerking bleken een nuttige kapstok om met professionals en beleidsmakers uit het onderwijs en de jeugdhulp verder te praten over deze samenwerking. Een van de voorwaardes die in dit uitgangspunt genoemd is, namelijk dat er cultuur- en ontwikkelingssensitief wordt gewerkt, kwamen we in ons onderzoek echter in mindere mate tegen. Vooral de taalbarrière is veelvuldig genoemd, maar dit is slechts een onderdeel van cultuursensitief werken en behelst niet het gehele concept. Om goed samen te kunnen werken met ouders met een andere culturele achtergrond en/of sociale positie dan professionals zelf, is het van belang dat zij zich bewust zijn van verschillen in achtergrondkenmerken en daaraan gerelateerde beelden over ‘goed’ opvoeden en opgroeien.³¹ Bovendien is een aantal ouders niet of onvoldoende bekend met de systemen van jeugdhulp en passend onderwijs. Een goede uitleg daarvan vraagt ook aandacht in de samenwerking. Dat geldt in het bijzonder voor ouders met een migratieachtergrond. Ook zijn er tools en hulpmiddelen om met deze ouders samen te werken en binnen een team of organisatie diversiteits sensitiviteit te vergroten.^{32,33}

Deelvraag 2: passende ondersteuning

De tweede deelvraag is in hoeverre de ingezette hulp vanuit onderwijs en jeugdhulp past bij de vragen en problemen van ouders en kinderen en hoe tevreden betrokkenen hierover zijn. Hiervoor zijn op 5 scholen 21 casussen besproken met een team van professionals en indien mogelijk de ouders. Per casus brachten wij in beeld welke hulpvragen er spelen, welke ondersteuning is ingezet, wat de aansluiting is van vraag en aanbod en hoe betrokkenen de tevredenheid ervaren over de ondersteuning.

Antwoord deelvraag 2

Geformuleerde vragen. Ouders hebben vooral vragen over financiën, huisvesting en veiligheid (overige hulpvragen). In slechts één casus noemden ouders of hulpverleners vragen of problemen rondom de opvoeding. In bijna alle casussen komen vragen over de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen voor. In ongeveer de helft van de casussen spelen vragen over de leerontwikkeling en in enkele over de fysieke ontwikkeling van kinderen.

Aansluiting vraag en geboden hulp. De ingezette hulp sluit deels aan bij de hulpvragen, maar niet altijd. Bij vragen over de leerontwikkeling van kinderen en de overige vragen van ouders wordt in de meeste gevallen hulp geboden. Bij de sociaal-emotionele en fysieke ontwikkeling van kinderen zien we echter dat niet alle kinderen waarover vragen zijn geformuleerd ook hulp krijgen. Daarnaast valt op dat de helft van alle ouders opvoedondersteuning krijgt, ondanks dat bij slechts één gezin deze vraag daadwerkelijk naar voren kwam. Bovendien worden regelmatig meerdere vormen van hulp ingezet voor dezelfde vraag.

Tevredenheid. Slechts de helft van de betrokkenen is geheel tevreden over de geboden hulp. De mate van tevredenheid hangt samen met een aantal factoren: de mate waarin de hulp aansluit op de behoeften van kind en/of ouders, of de hulp (tijdig) beschikbaar is, de match tussen kind, ouders en de vakbekwame professional en de onderlinge samenwerking.

Discussie deelvraag 2

Het voorgaande laat zien dat het wel lukt om passende ondersteuning te bieden voor een deel van de kinderen en gezinnen en voor een ander deel niet. Bijzonder opvallend is dat – naast de vele vragen over de sociaal-emotionele en leerontwikkeling van kinderen – bij veel ouders hulpvragen spelen over de omstandigheden waarin zij hun kinderen opvoeden. Zij ervaren problemen met huisvesting en armoede. Die problemen relateren ouders en professionals aan de sociaal-emotionele, didactische en fysieke ontwikkeling van kinderen en hun

²⁸ Vrijhof, C., & Bos, T. (2022). *Normaliseren. Wat is ieders normaal?* Werkplaats Samen. Verkregen via: <https://www.werkplaatsamen.nl/wp-content/uploads/2022/04/Verslag-groepsgesprekken-Normaliseren.pdf>

²⁹ Autoriteit Persoonsgegevens (z.d.). *Basis AVG*. Autoriteit Persoonsgegevens. Verkregen via: <https://www.autoriteitpersoonsgegevens.nl/themas/basis-avg/avg-algemeen/de-avg-in-het-kort>

³⁰ Maessen, M. (2019). *Handreiking gegevensuitwisseling: Voor scholen die samenwerken met externe partners*. NJUI. Verkregen via: [Handreiking gegevensuitwisseling: Voor scholen die samenwerken met externe partners \(njui.nl\)](https://www.njui.nl/gegevensuitwisseling-voor-scholen-die-samenwerken-met-externe-partners)

³¹ Hofstede, G., Hofstede, G. J. & Minkov, M. (2016). *Allemaal andersdenkenden, omgaan met cultuurverschillen*. Uitgeverij Contact.

³² Kenniscentrum Inclusief Samenleven (2020). *Cultuursensitieve jeugdhulp en opvoedingsondersteuning*. Kenniscentrum Inclusief Samenleven.

Verkregen via: <https://www.kis.nl/artikel/cultuursensitieve-jeugdhulp-en-opvoedondersteuning>

³³ Bouteh, K., & De Haan, A. (2019). *Cultuursensitief werken met jeugdigen en gezinnen*. Pharos. Verkregen via: https://www.pharos.nl/wp-content/uploads/2019/06/Cultuursensitief-werken-met-jeugdigen-en-gezinnen_Pharos_2019-1.pdf

gedrag in de klas. De vraag is of die ‘problemen’ niet eigenlijk de uiterlijke symptomen zijn van de inadequate omstandigheden waarin kinderen opgroeien. Om ouders te ondersteunen, zetten professionals in op de versterking van de opvoedvaardigheden van ouders. Bij kinderen tot acht jaar is het versterken van opvoedvaardigheden van ouders het meest effectief om gedragsproblemen aan te pakken.³⁴ Ouders en professionals in ons onderzoek noemden echter geen vragen op het gebied van opvoedvaardigheden, maar op het gebied van leer- en gedragsproblemen van kinderen en het verbeteren van de omstandigheden waarin ouders moeten opvoeden. Vraag en aanbod sluiten als gevolg daarvan niet altijd op elkaar aan. Mogelijk is dit deels het gevolg van dat professionals gezinnen graag willen helpen met de problemen die zij ervaren. Wat echter vooral in de mogelijkheid ligt van jeugdhulpprofessionals is opvoedondersteuning, terwijl dat bij onderwijsprofessionals het aanpassen van de leeromgeving is. Onderwijs- en jeugdhulpprofessionals hebben slechts beperkte mogelijkheden om ouders op andere vlakken te ondersteunen. De hulp die zij nu inzetten om de opvoedomstandigheden te verbeteren, zoals subsidies aanvragen voor kerstcadeautjes en met een urgentieverklaring helpen, kunnen problemen als armoede en het huizentekort niet oplossen. Dit frustriert zowel de hulpverleners als de gezinnen. Wij veronderstellen dat zolang ouders kampen met problemen in de omstandigheden, dat sociaal-emotionele en gedragsproblemen van kinderen ook blijven bestaan.^{35,36} Een mogelijk onbedoeld neveneffect is dat ouders het gevoel krijgen dat hun opvoedvaardigheden tekortschieten. Dit aangezien de (ongevraagde) hulp hen onvoldoende helpt bij het gedrag van hun kind. Dit kan hun ervaringen als ouder negatief beïnvloeden en bijdragen aan het ontstaan van wantrouwen richting de hulpverlener en hulpverlening. Om deze negatieve spiraal te voorkomen en aanvullend/ passender hulpaanbod te vinden op het gebied van huisvesting, armoede en veiligheid, is samenwerking tussen jeugdhulp, onderwijs en deze domeinen noodzakelijk. Dit

vraagt aanvullende vaardigheden van deze professionals. Op sommige plekken in ons land wordt daarom gewerkt met zogeheten brugfunctionarissen, die de verschillende domeinen met elkaar verbinden.³⁷

We staan ook graag stil bij de manier waarop wij passende hulp hebben geoperationaliseerd in dit onderzoek. Passende hulp is effectieve en doelmatige hulp die aansluit bij de vragen van kinderen en ouders en de gezamenlijke verklarende analyse van de gezinssituatie. Een match tussen hulpvraag/probleem en het type hulp dat wordt ingezet, is slechts een manier van kijken naar passende hulp. Ouders kunnen bijvoorbeeld met een bepaalde vraag of probleem bij hulpverleners of het onderwijs aankomen, waarbij later uit de gezamenlijke verklarende analyse blijkt dat er meer of achterliggende zaken spelen. We verwachten dat ouders en professionals dit in hun verhaal hebben meegenomen, maar het is mogelijk dat bijvoorbeeld opvoedondersteuning toch een passend antwoord was na verdere gesprekken. Dit kwam dan onvoldoende naar voren in onze gesprekken. Daarnaast hebben wij de effectiviteit en doelmatigheid van de hulp gereduceerd tot de tevredenheid van betrokkenen. Tevredenheid kan echter ook door andere factoren worden beïnvloed dan alleen of de hulp passend is, zoals kenmerken van de hulpverlener, kenmerken van de gezinsleden en veranderende omstandigheden bij het gezin. Bovendien was de onderzoeksduur te kort om de langetermijengevolgen van de hulp in kaart te brengen, waardoor we alleen een kortetermijnbeeld hebben van de doelmatigheid en effectiviteit van de ingezette hulp.

Er zijn nog andere punten uit onze bevindingen om over te discussiëren. Ten eerste het belang van een goede en gezamenlijke verklarende analyse van de hulpvraag. De kans op een passend hulpaanbod vinden, wordt groter als de precieze vraag en achterliggende oorzaken zorgvuldig in kaart zijn gebracht.³⁸ Zo’n analyse kan voorkomen dat er onnodige of verkeerde hulp wordt ingezet of dat hulp zich te veel richt op symptomen of signalen in

plaats van op de achterliggende oorzaken.³⁹ Ook kan een gezamenlijke verklarende analyse voorkomen dat een stapeling van hulpaanbod de regievoering belemmert. Daarnaast vergroot dit de tevredenheid van gezinsleden en professionals over de gekozen hulp. Een tweede punt dat hiermee samenhangt, is dat professionals regelmatig ervaren dat een passend hulpaanbod niet beschikbaar is of niet toegankelijk is vanwege specifieke toelatingseisen. Kinderen vallen hierdoor tussen wal en schip. Het duurt lang voordat de (juiste) hulp start. De vraag is of deze kinderen echt zo bijzonder zijn dat er geen passend aanbod is. Mogelijk dat het grote personeelstekort in zowel de onderwijs- als jeugdhulpsector en de lange wachtlijsten bij het aanbod zorgen voor een te sterke selectie wie de hulp mag ontvangen. Een derde en laatste discussiepunt is dat een deel van de kinderen met vragen over hun fysieke ontwikkeling geen hulp ontvangt. De oorzaak hiervan is mogelijk dat de hulp die de school of de jeugdhulp kan bieden niet aansluit en dat aanbod uit het (para)medische domein nodig is. Belangrijk is daarom dat professionals weten waarnaar zij ouders kunnen verwijzen voor de benodigde hulp bij de fysieke ontwikkeling van kinderen. En, dat zij waar nodig met deze professionals samenwerken.

Deelvraag 3: belemmerende en bevorderende factoren voor de samenwerking

De derde deelvraag is welke belemmerende en bevorderende factoren ouders, onderwijs- en jeugdhulpprofessionals ervaren in de samenwerking om passende ondersteuning te bieden. We gebruikten dezelfde 21 casussen op de deelnemende scholen om deze factoren in beeld te brengen. Voor de analyse van die factoren gebruikten we het uitgangspunt voor goede samenwerking, zoals dat is geformuleerd bij deelvraag 1. Van goede samenwerking is sprake als gewerkt wordt vanuit een gezamenlijk besef van verantwoordelijkheid en in alle openheid aan gezamenlijk vastgestelde doelen, op basis van heldere afspraken over rollen en taken.

Antwoord deelvraag 3

De ervaringen van ouders en professionals met samenwerking laten zien dat zij het inderdaad belangrijk vinden om te starten vanuit een gezamenlijk besef van verantwoordelijkheid, waarbij iedereen ook de individuele verantwoordelijkheid neemt. Ook onderstrepen zij het

belang van het werken in openheid aan gezamenlijke doelen en een heldere rol- en taakverdeling. Daarnaast noemden zij vier terugkerende factoren voor het vormgeven van de samenwerking:

- 1) Structureel overleg tussen betrokkenen. Tijdens deze overleggen wisselen betrokkenen informatie uit, komen zij op één lijn met elkaar, maken ze afspraken en leren ze elkaar beter kennen. Structureel overleg betreft zowel grote multidisciplinaire overleggen als korte afstemmingsmomenten.
- 2) Een gezamenlijk plan van aanpak. Dit plan is opgesteld op basis van ieders kennis en perspectief. Ook bestaat overeenstemming over de hulpvraag en de achterliggende oorzaken, het hulpdoel en de in te zetten hulp.
- 3) Goede onderlinge relaties. Hiervan is sprake wanneer ieders kennis en expertise bekend is en wanneer er onderling vertrouwen en respect is. Zulke relaties vereisen investeringen in een vertrouwensband met ouders. Het is belangrijk om hen vroegtijdig mee te nemen in signalen of zorgen, en uitleg te geven over het onderwijs- en jeugdhulpsysteem.
- 4) Afspraken en procedures. Deze zijn in het algemeen als bevorderende factoren voor samenwerking genoemd. Om in individuele casussen maatwerk te bieden, kunnen strikte afspraken ook belemmerend werken. Bijvoorbeeld als het gaat om omslachtige procedures en het financieren van hulp.

Discussie deelvraag 3

Een vergelijking van de voorgaande belemmerende en bevorderende factoren met de kennissynthese van Jonkman en collega’s² over samenwerking, laat zien dat ouders en professionals vooral relationele factoren benoemden. Zulke factoren betreffen het aangaan van een open dialoog, de gezamenlijke inspanningen om onderlinge relaties te onderhouden, verwachtingen af te stemmen en gezamenlijke doelen te formuleren. Daarbij is de school bij uitstek een plek waar al aan deze relaties wordt gewerkt, voordat er vragen of problemen spelen. Kennis van de achtergronden van leerlingen kan bijdragen aan het vormen van deze relatie. Een belangrijke factor in de genoemde kennissynthese die niet expliciet genoemd is in ons onderzoek, is de gezamenlijke reflectie op de samenwerking. Tijdens de casusreviews van het onderzoek bleek het gesprek over de tijdlijn, waarin kennis en perspectieven

³⁴ Ince, D., & Udo, N. (2018). *Opvoedsteun*. Wat werkt. Nijl. Verkregen via: <https://www.nijl.nl/system/files/2021-05/Opvoedsteun-Wat-werkt.pdf>

³⁵ Ackerman, B. P., Brown, E. D., & Izard, C. E. (2004). The Relations Between Persistent Poverty and Contextual Risk and Children’s Behavior in Elementary School. *Developmental Psychology*, 40(3), 367377.

³⁶ Werfhorst, H., & Van Hest, E. (Red.) (2019). *Gelijke kansen in de stad*. Amsterdam University Press. Verkregen via: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/25119/1/9789048550890.pdf>

³⁷ Gelijke Kansen Alliantie (2022). *De brugfunctionaris op school*. Verkregen via: <https://www.gelijke-kansen.nl/brugfunctionaris/documenten/publicaties/2020/10/31/de-brugfunctionaris-op-school>

³⁸ Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk, Nederlands Instituut van Psychologen, Nederlandse Vereniging Van Pedagogen en Onderwijskundigen, Nederlands Jeugdinstituut (2022). *Samen met ouders en jeugdige beslissen over passende hulp*. Nijl. Verkregen via: <https://richtlijnenjeugdhulp.nl/samen-beslissen-over-passende-hulp/>

³⁹ Spijk-de Jonge et al. (2022). *‘Betek mij gewoon’. Op zoek naar verbeterkansen voor de jeugdhulp in het casuonderzoek Ketenbreed Leren*. Verkregen via: https://www.brancheszorgvoorjeugd.nl/content/uploads/2022/11/Rapportage_KetenbreedLeren_2022.pdf

van alle betrokkenen waren opgenomen, een moment van reflectie te zijn voor de betrokkenen om tot (nieuwe) gezamenlijke inzichten te komen. Zo'n gezamenlijke reflectie was nieuw voor de meeste betrokkenen. Professionals en ouders brachten weinig professionele factoren naar voren voor samenwerking, zoals die in de kennissynthese staan. Hierbij gaat het om de competenties van professionals op hun eigen vakgebied (in dit geval onderwijs en jeugdhulp) en op het gebied van interprofessionele samenwerking. Factoren zijn bijvoorbeeld een samenhangend traject van professionaliseringsactiviteiten, investeren in de competenties van professionals en werkwijzen die bijdragen aan ervaren gemeenschappelijkheid. Alleen 'competenties op hun eigen vakgebied' is in ons onderzoek enkele keren genoemd. Onduidelijk is dus in hoeverre professionaliseringsactiviteiten plaatsvinden in Delft en Den Haag. Ook onduidelijk is de mate waarin professionals zich toegerust voelen om goed interprofessioneel samen te werken. Mogelijk dat de focus op individuele casuïstiek in ons onderzoek eraan heeft bijgedragen dat deze factoren, die meer op metaniveau spelen, niet genoemd zijn. De bestuurlijke en beleidsfactoren die in de kennissynthese genoemd worden, bespreken we bij deelvraag 4.

Deelvraag 4: faciliteren samenwerking vanuit beleid/bestuur

De vierde deelvraag is hoe management, beleid en bestuur faciliteren, dat ouders, onderwijs- en jeugdhulpprofessionals goed samenwerken voor passende hulp aan kinderen en gezinnen. Hiervoor is een governancegroep samengesteld, bestaande uit beleidsmakers, managers en bestuurders. Zij kwamen tweemaal bij elkaar om de resultaten van het casusonderzoek te bespreken.

Antwoord deelvraag 4

De betrokkenen bij de casusreviews benoemden zes knelpunten op beleids- en bestuursniveau die samenwerking belemmeren. Om tot een gezamenlijk besef van verantwoordelijkheid te komen, ervaren zij als knelpunt dat er een gebrek is aan passende hulp. Hierbij gaat het zowel om de inhoud van het bestaande aanbod als de toegang hiertoe. Ook de vele personeelwisselingen door verloop, personeelstekort en interne wisselingen van contactpersonen belemmeren de gezamenlijke verantwoordelijkheid. In openheid werken aan gezamenlijke

doelen wordt bemoeilijkt, doordat het werken volgens het principe 1 gezin, 1 plan, 1 regisseur niet wordt gerealiseerd. Ten slotte benoemden ze drie knelpunten voor samenwerking die samenhangen met de helderheid over rollen en taken. Namelijk: het gebrek aan beslisruimte bij uitvoerend professionals in vastgelopen situaties, schotten en (te) sterk afgebakende taken tussen de jeugdhulp en het onderwijs, en onbekendheid met het lokale beleid als kinderen niet in dezelfde gemeente wonen en naar school gaan.

In de governancegroep spraken de deelnemers over vier van deze knelpunten. Ook dachten ze na over mogelijke acties. Op een aantal acties is ook ingezet. De knelpunten personele wisselingen en het werken over gemeentegrenzen heen zijn niet verder uitgewerkt. De besproken en ondernomen acties betreffen enerzijds kleinschalige en tijdelijke projecten, waarin nieuwe werkwijzen zijn getest. Deze projecten zijn op basis van tijdelijk beschikbare financiering, zoals de NPO-gelden. Anderzijds is er vanuit beleid/bestuur ingezet op het vastleggen en evalueren van procedures en afspraken die professionals handvaten bieden voor de onderlinge samenwerking. Een deel van de knelpunten en mogelijke acties zijn wel onder de aandacht van beleidsmakers, maar leidden nog niet tot concrete veranderingen.

Discussie deelvraag 4

Veel van de genoemde knelpunten geven de noodzaak weer van een heldere afbakening van taken en financiering tussen de jeugdhulp en het onderwijs (Jonkman et al., 2021). Daarbij valt op dat het bestaande beleid voor een groot deel van de kinderen en gezinnen ondersteunend is om passende hulp te bieden. Voor een beperkt deel van de kinderen en gezinnen belemmert het bestaande beleid om maatwerk te leveren. Bijvoorbeeld als zij in een andere gemeente wonen en naar school gaan. Daarbij is het de vraag of de ruimte om maatwerk te leveren echt ontbreekt. Het is mogelijk dat die ruimte er wel is, maar niet ervaren of gevonden wordt door de professionals op de werkvloer en/of het beleid en bestuur. Bovendien vallen kinderen en gezinnen met problemen die meerdere beleidsterreinen betreffen tussen wal en schip. Mogelijk hangt dit samen met het gegeven dat beleidsmakers zich vaak op één beleidsterrein concentreren, terwijl kinderen, gezinnen en professionals die met hen samenwerken noodgedwongen te maken hebben met meerdere beleidsterreinen. Regelmatige uitwisseling

tussen beleidsmakers en bestuurders op verschillende beleidsterreinen en samenwerkende professionals en ouders is daarom van belang.

Het is bemoedigend dat de gemeenten Delft en Den Haag experimenteren en pilots uitvoeren om nieuwe werkwijzen te testen. Belangrijk daarbij is dat zij voor de start van een pilot met relevante betrokkenen op verschillende beleids- en uitvoeringsterreinen nadenken over een mogelijk vervolg op een pilot. Ook is het belangrijk dat zij de opbrengsten van zulke nieuwe werkwijzen in beeld brengen. In ons onderzoek kwam een dergelijke werkwijze niet duidelijk naar voren. Dat raakt een algemeen aandachtspunt voor de acties vanuit beleid/bestuur om de samenwerking tussen ouders en professionals te faciliteren. Het bleek lastig om vanuit de governancegroep een scherp beeld te krijgen van de meerwaarde van de acties vanuit beleid/bestuur voor de samenwerking tussen ouders en professionals in de praktijk. En, hoe deze acties bijdragen aan het realiseren van passende ondersteuning. De afstand tussen de perspectieven van beleid op samenwerking in de praktijk en de behoeften aan ondersteuning door beleid van professionals in de praktijk lijkt groot. Dit wordt mogelijk versterkt door de verschillen in taalgebruik tussen ouders en professionals in de praktijk en die in bestuur/beleid. De actiepunten en de beperkte stand van zaken die in een half jaar is bereikt, laten zien dat het voor beleid/bestuur lastig is om te acteren op de ervaren knelpunten in de praktijk. We vragen ons daarom ook af of er niet meer of andere beleidsmatige en bestuurlijke interventies mogelijk en noodzakelijk zijn om de samenwerking tussen onderwijs en jeugdhulp te faciliteren. Dit naast het experimenteren met nieuwe werkwijzen en het vastleggen en evalueren van afspraken. In de kennissynthese van Jonkman en collega's² komen veranderkundig leiderschap en de sturende rol van de gemeente naar voren als belangrijke elementen om samenwerking in de praktijk te ondersteunen. Op basis daarvan is te sturen op een lerende cultuur van samenwerken op het niveau van management, beleid en bestuur in onderwijs en jeugdhulp, die de samenwerking in de uitvoering ondersteunt. Ten slotte hebben de twee overgebleven knelpunten aandacht nodig op beleidsniveau. Bijvoorbeeld door de beperking van interne wisselingen van contactpersonen en het bedenken van een werkwijze voor kinderen die over de gemeentegrenzen heen wonen.

7.3 Beantwoording van de hoofdvraag: verbeteren van de samenwerking

De hoofdvraag van dit onderzoek is hoe de samenwerking tussen ouders, basisonderwijs en jeugdhulp verbeterd kan worden om passende ondersteuning te bieden aan het kind en het gezin in de gemeentes Delft en Den Haag. Ons antwoord hierop formuleerden wij op basis van de antwoorden en discussies van de deelvragen, zoals die hiervoor zijn beschreven. Hieruit haalden wij drie overkoepelende factoren, waarin geïnvesteerd kan worden om de samenwerking te verbeteren. Daarnaast zijn er vier randvoorwaarden die verbeterd kunnen worden om de samenwerking te ondersteunen.

De eerste factor voor een betere samenwerking, is de ondersteuning en bevordering van duurzame onderlinge relaties tussen professionals en ouders en tussen professionals onderling. Van goede relaties is sprake wanneer er onderling vertrouwen en respect is en wanneer ieders kennis en expertise bekend is. Deze relaties zijn voorwaardelijk om gezamenlijke doelen te stellen en zich hiervoor gezamenlijk en individueel verantwoordelijk te voelen. Het vormen van goede en duurzame relaties vraagt om tijd en ruimte voor (informele) ontmoetingen en om het maken van duidelijke afspraken over rollen en taken. Speciale aandacht is daarbij nodig voor de relaties tussen professionals en ouders. Wat bijdraagt aan zulke relaties is het vroegtijdig meenemen van ouders in het delen van zorgen en signalen en uitleg geven over hoe het onderwijs- en jeugdhulpsysteem werkt. Ook structurele evaluaties op casusniveau en metaniveau over de samenwerking en de onderlinge relaties kunnen hierbij ondersteunen. De tweede factor die de samenwerking verder kan verbeteren, is de behoeften van het kind in diens context centraal stellen. Van belang is om bij overleg te vertrekken vanuit de behoeften van het kind (zoals in de uitgangspunten voor samenwerking door betrokkenen in ons onderzoek is geformuleerd) en aandacht te hebben voor de context van opvoeden en opgroeien in het gezin. Problematiseer daarbij niet alle hobbels en problemen, maar kijk ook vanuit normaliseren wat echt nodig is in een gezin. Een brede analyse op basis van hulpmiddelen, zoals een tijdlijn, helpt om de hele context mee te nemen. Zo'n brede blik is essentieel voor het goed in kaart brengen wat precies oorzaak en gevolg is. Dat voorkomt dat er hulp wordt ingezet

op symptomen van onderliggende problematiek, zoals armoede en huisvestingsproblemen. Pas als er (voldoende) overeenstemming is over de behoeften, oorzaken en gevolgen, kan een einddoel worden bepaald en een plan worden gemaakt om samen naartoe te werken. De derde beïnvloedbare factor om de samenwerking te verbeteren, is het versterken van de vakbekwame professionals. Het vraagt kennis en vaardigheden van professionals om duurzame onderlinge relaties op te bouwen en een goede gezamenlijke verklarende analyse te maken van de behoeften, oorzaken en gevolgen van de situatie. Ook zijn kennis en vaardigheden nodig om in overleg met het gezin de juiste hulp te kiezen en deze effectief aan te bieden. Met name het inzetten op de vaardigheden voor samenwerking en daarbij gebruik te kunnen maken van de meerwaarde van verschillende perspectieven, kan een belangrijke stap voorwaarts zijn.

Dan zijn er nog vier randvoorwaarden die verbeterd kunnen worden om de samenwerking te ondersteunen. De eerste is ruimte voor professionals om samen te werken. Dit gaat heel praktisch over tijd, en dus geld, om samen te werken. Professionals moeten de tijd hebben om naar overleggen te gaan, vervolg te geven aan wat hierin is besproken en elkaar en het gezin op de hoogte houden. Daarnaast gaat het om de ruimte voelen om de samenwerking vorm te geven, zoals dat in de specifieke casus nodig is. Als beleid/bestuur uitdraagt dat samenwerking belangrijk is en hiervoor ruimte creëert binnen werkprocessen, zullen professionals deze ruimte voor samenwerking ook voelen en benutten. De tweede randvoorwaarde ter verbetering, is zorgdragen voor een dekkend aanbod met daarbij ruimte voor maatwerkoplossingen. In ons onderzoek bleek dat niet voor alle kinderen en gezinnen passende hulp beschikbaar was. Bijvoorbeeld omdat er specifiek aanbod ontbrak of omdat een kind niet aan bepaalde toelatingseisen voldeed. Gemeenten en samenwerkingsverbanden hebben de taak om te zorgen voor dekkend aanbod. Het helpt hierbij als gaten in het aanbod bij hen terechtkomen. Daarnaast moet in werkprocessen en samenwerkingsafspraken ruimte komen om maatwerk te kunnen bieden, waardoor net niet passend aanbod toch passend is te maken. De derde randvoorwaarde om te verbeteren, is het ontschotten van de jeugdhulp en het onderwijs. Gezamenlijk staan de jeugdhulp en het onderwijs voor de taak om onze jeugd gezond en gelukkig te laten opgroeien. Ieder vanuit de eigen rol. De sterk afgebakende rolverdeling blijkt in ons

onderzoek echter ook een belangrijk knelpunt, evenals de afgescheiden financiering en bijkomende planvorming. Om de ruimtes tussen de wetten gezamenlijk goed op te kunnen pakken, is sterk veranderkundig leiderschap nodig. Dit moet de brug slaan tussen beleid en praktijk. De vierde en laatste randvoorwaarde ter verbetering is de samenwerking vanuit onderwijs en jeugdhulp met de hulp rondom bestaanszekerheid. De samenwerking met andere beleidsterreinen, die juist hulp bieden bij omstandigheden waarin ouders hun kinderen opvoeden, kan nog versterkt worden. Hierbij valt in ieder geval te denken aan huisvesting, veiligheid, de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) en werk en inkomen. Door met deze terreinen samen te werken, wordt bij het maken van een plan voor kind en gezin de expertise en perspectieven vanuit deze beleidsterreinen meegenomen. Ook wordt dan de druk op de onderwijs- en jeugdhulpprofessionals verlicht om hierin toch iets te betekenen.

Deze drie factoren en vier randvoorwaarden vormen in onze optiek de sleutels om de samenwerking tussen ouders en professionals uit het primair onderwijs en de jeugdhulp te verbeteren. En, om daarmee uiteindelijk de hulp aan kinderen en gezinnen zo passend mogelijk te maken. Ondanks dat er nog werk te verzetten is, zagen we in ons onderzoek ook dat ouders en professionals deze samenwerking in de praktijk vormgeven. Dit is soms lastig, omdat de randvoorwaarden niet altijd aanwezig zijn. Desondanks weten zij in veel gevallen oplossingen te vinden voor de problemen waar ze tegenaan lopen en hulp te bieden aan de kinderen en gezinnen die deze ondersteuning nodig hebben.

Aan beleidsmakers van het Rijk, de gemeenten, het onderwijs en de jeugdhulp

- Zorg dat er samenwerking is tussen onderwijs- en jeugdhulpprofessionals en professionals die hulp bieden bij bestaanszekerheid, zoals huisvesting, veiligheid, de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), en werk en inkomen. Door armoede en slechte huisvesting ontstaat in gezinnen veel stress en problemen, die hun weerslag hebben op kinderen thuis en in de klas. Dit wordt vervolgens, met matig succes, aangepakt door het al overbelaste jeugdhulp- en onderwijssysteem.
- Ontschot de taken en verantwoordelijkheden van de jeugdhulp en het onderwijs. Nu wordt soms te veel afgebakend wie verantwoordelijk is voor welk stuk en welk aanbod voor wie beschikbaar is. Het onderwijs en de jeugdhulp kunnen de hulp aan kinderen en gezinnen gezamenlijk oppakken vanuit een gezamenlijke visie en met de aanwezige kennis en kunde.
- Organiseer dat gezinnen in complexe situaties of gezinnen die zelf geen regie kunnen pakken een zorgcoördinator hebben of ondersteuning krijgen bij het voeren van regie. Een zorgcoördinator overziet alle hulp aan het gezin en ondersteunt hen in het contact met de verschillende partijen.
- Minimaliseer onnodige wisselingen van contactpersonen vanuit de jeugdgezondheidszorg, het samenwerkingsverband, het lokale team en het schoolmaatschappelijk werk die gekoppeld zijn aan scholen.
- Zorg voor een goede ingang bij instanties die een rol kunnen hebben in de ondersteuning bij vraagstukken op het gebied van huisvesting, inkomen, volwassenen-ggz, etc.

Aan bestuurders en managers van jeugdhulporganisaties en het onderwijs

- Creëer discretionaire en/of experimenteerruimte voor professionals, die het mogelijk maakt om passend aanbod te leveren. Zorg dat ervaringen waarin schotten belemmerend werken, benut worden om te leren om deze ruimte te creëren. Zorg dat professionals knelpunten kunnen agenderen die zij op beleids- en bestuursniveau ervaren.
- Draag het belang van samenwerken met elkaar uit en zorg dat hieraan tijdens teamvergaderingen en functioneringsgesprekken aandacht wordt besteed. Maak duidelijk dat samenwerking een verschillende mate van intensiteit kent.
- Zorg dat professionals tijd hebben om samen te werken. Samenwerken kost tijd. De totstandkoming ervan mag niet belemmerd worden door onvoldoende tijd.
- Bied scholing aan rondom interprofessioneel samenwerken en samenwerken met ouders. Samenwerking vraagt om competenties en ook om moed.
- Minimaliseer onnodige wisselingen van contactpersonen vanuit de jeugdgezondheidszorg, het samenwerkingsverband, het lokale team en het schoolmaatschappelijk werk die gekoppeld zijn aan scholen.

Aan jeugdhulp- en onderwijsprofessionals

- Maak met alle betrokkenen een verklarende analyse bij vragen of problemen van een kind en/of gezin. Zo'n analyse helpt om tot een gezamenlijk beeld te komen van de vragen en behoeften van het kind en/of gezin. Gebruik hierbij een brede blik kijkend naar de behoeften van het kind in de context, zodat je ook achterliggende opvoed- en opgroeiomstandigheden meeneemt. Hulpmiddelen kunnen hierbij ondersteunen, zoals de methodiek Gezamenlijk Inschatten van Zorgbehoeften (GIZ)⁴⁰ of het maken van een tijdlijn (zie ook hoofdstuk 9 voor de tijdlijntool).
- Stel overkoepelende doelen op voor het kind en gezin, die verder uitgewerkt worden in de plannen voor passend onderwijs en jeugdhulp. Besteed in deze plannen aandacht aan de onderlinge samenwerking. Met name over hoe je onderling communiceert, welke afspraken zijn gemaakt en hoe je de hulp en samenwerking continu evalueert.
- Wees er alert op dat onderliggende gezinsproblemen, zoals huisvesting en armoede, hun weerslag hebben op opgroeien en opvoeden. Reageren op de symptomen van deze problemen, zoals gedragsproblemen bij het kind, kan zeker verlichting geven. De problemen gaan echter pas duurzaam weg als de onderliggende problemen aangepakt zijn. Werk daarom samen met organisaties en/of de gemeente die wel hulp kunnen bieden op de onderliggende problemen.

Aan het hoger onderwijs

- Leid (toekomstig) professionals op met de kennis en vaardigheden om interprofessioneel samen te werken, om samen te werken met ouders, om een brede blik te hebben op de behoeften van het kind in diens context en om goede en gezamenlijke verklarende analyses te maken (zie ook hoofdstuk 9 voor de tijdlijntool).
- Leid (toekomstig) professionals op om kritisch te reflecteren op bestaande werkwijzen en creatieve oplossingen te bedenken voor knelpunten.

⁴⁰ Bontje, M. (2023). GIZ-methodiek: Gezamenlijk Inschatten van Zorgbehoeften. Verkregen via: <https://www.loketgezondleven.nl/interventies-zoeken#/InterventionDetails/1800086>

Tijdlijn: een tool om de verschillende perspectieven rondom het kind samen te brengen

9.1 Aanleiding

Als hulpmiddel om de casus visueel te representeren, kozen we er in dit onderzoek voor om met een tijdlijn te werken. Op basis van interviews met ouders en professionals in en om de school is de casusinformatie geordend op de tijdlijn. Dit gebeurde aan de hand van vooraf vastgestelde thema's:

- Levensgebeurtenissen
- Voorschoolse activiteiten en schoolloopbaan
- De gezinssituatie
- Leeftijd van het kind
- De ontwikkeling en het welzijn van het kind
- De ingezette hulp
- De ervaren samenwerking tussen betrokkenen rondom het kind
- Opvallendheden in beleid en bestuur die verband houden met het verloop van de casus

De tijdlijn stond tijdens de casusbesprekingen centraal. Deze lag geprint op tafel of was zichtbaar op het digibord. Uit het onderzoek blijkt dat het werken met dit instrument verschillende mogelijkheden biedt om (complexe) casuïstiek te bespreken.

Verschiedende perspectieven

Binnen gezinnen en onder professionals zijn er verschillende perspectieven op opvoeding en ontwikkeling. Naarmate die perspectieven meer overeenkomen, is het samenwerken gemakkelijker.⁴¹ Verschillen in perspectieven tussen ouders en professionals hangen samen met verschillen in sociaal-culturele en/of sociaaleconomische achtergrond, in capaciteiten/opleidingsniveau en in maatschappelijke positie.

In de tijdlijn wordt de ervaring en de kennis van ouders en professionals vanuit hun perspectieven zichtbaar en daardoor ook bespreekbaar. Hierdoor wordt het mogelijk om de omstandigheden die ten grondslag liggen aan de

perspectieven te leren kennen, elkaars perspectieven te begrijpen en samen te zoeken naar passende ondersteuning bij vragen en problemen. De tijdlijn ondersteunt daarbij het maken van een gezamenlijke verklarende analyse, die breed naar het kind en de opvoed- en opgroeiomstandigheden kijkt.

Overzicht

Tijdens de casusbesprekingen bleek dat de tijdlijn voor de betrokkenen rondom het kind op een praktische wijze snel overzicht bood over het verloop van de casus, ingezette interventies en gebeurtenissen. Alle beschikbare informatie en kennis is in de tijdlijn in een oogopslag beschikbaar. Het bleek hierdoor voor betrokkenen van de casusbesprekingen makkelijker om inzicht te krijgen in het verloop van de casus en (externe) factoren die van invloed zijn op het verloop.

Reflectie en dialoog

Tijdens de casusbesprekingen bleek dat de tijdlijn het hardop denken van de betrokkenen stimuleert. Ook nodigde de tijdlijn uit tot vragen stellen aan elkaar en zorgde de tijdlijn voor het reflecteren van betrokkenen op de casus. Doordat de tijdlijn centraal stond en deze de input van meerdere betrokkenen bevatte, leek de gezamenlijk ervaren betrokkenheid bij de casus gedeeld gevoeld te worden.

Op basis van de voorgaande positieve ervaringen is besloten om het instrument verder te ontwikkelen. Meer professionals en ouders kunnen er dan gebruik van maken bij gesprekken rondom kinderen. Inmiddels is een prototype in papieren variant ontwikkeld. Studenten van de opleidingen Social Work en de Pabo van de Haagse Hogeschool gaan dit prototype in het voorjaar van 2024 testen. Het prototype is hierna verder uitgewerkt en ook als los item te downloaden. De losse download wordt ook geüpdatet indien hier aanleiding voor is. Daarnaast wordt op dit moment de ontwikkeling van een digitale variant verkend. Het uiteindelijke doel is om praktische, eenvoudig inzetbare instrumenten te ontwikkelen en beschikbaar te stellen aan professionals in de praktijk.

⁴¹ Bellaart, H., Sarti, A., Achahchah, J., & Badou, M. (2020). *Cultuursensitief zorgaanbod. Exclusief of inclusief?* Kenniscentrum Integraal Samenleven (KIS). Verkregen via: <https://www.kis.nl/sites/default/files/2022-06/cultuursensitief-zorgaanbod.pdf>

9.2 Tijdlijn Rondom het Kind

Tijdlijn

Een tool om de verschillende perspectieven rondom het kind samen te brengen

Auteurs

Anne Steenbakkers

Mirjam Heemskerk-van der Sprong

Marion van de Sande

Deze tool is tot stand gekomen met behulp van de deelnemers aan het onderzoek Rondom het Kind; een onderzoek naar de samenwerking tussen ouders, onderwijs en jeugdhulp in de gemeenten Delft en Den Haag. Dit onderzoek werd gefinancierd door De Haagse Hogeschool, Kennisnetwerk Jeugd Haaglanden, gemeente Den Haag en gemeente Delft.

DE HAAGSE
HOGESCHOOL

Den Haag

Gemeente Delft

TIJDLIJN

Een tool om de verschillende perspectieven rondom het kind samen te brengen

Waarom deze tool?

Goede samenwerking tussen gezinnen en professionals vanuit het onderwijs en de jeugdhulp ondersteunt de ontwikkeling van kinderen. Bij die samenwerking staat het belang van het kind centraal. Over dat belang kunnen mensen verschillend denken. Deze perspectieven samenbrengen is nodig voor goede samenwerking. Werken met een tijdlijn helpt hierbij.

De Tijdlijn is een tool om weer te geven wat er met een kind op school en thuis aan de hand is. Het gaat om een kind of gezin waarbij meerdere professionals vanuit de jeugdhulp, het onderwijs en/of de ondersteuning aan ouders betrokken zijn. Het maakt alle gebeurtenissen in de tijd inzichtelijk, van hoe het kind zich ontwikkeld heeft, de ingezette hulp tot aan hoe de samenwerking is verlopen. Door de verschillende perspectieven die mensen hierop hebben inzichtelijk te maken, wordt het makkelijker om deze te bespreken. Daarnaast biedt het op een praktische en visuele manier overzicht. Tot slot nodigt het uit om na te denken over wat er gebeurd is en wat er nodig is. Deze tool is ontwikkeld vanuit het onderzoek Rondom het Kind. Lees hier meer over dit onderzoek: <https://www.kennisnetwerkjeugd-haaglanden.nl/rondom-het-kind>

Hoe gebruik je deze tool?

Deze tool kan op verschillende manieren gebruikt worden. Grofweg zijn er twee varianten:

- Betrokkenen vullen vooraf individueel de tijdlijn in en tijdens een overleg brengen jullie dit samen tot een gezamenlijke tijdlijn, of
- Tijdens een overleg vullen betrokkenen gezamenlijk de tijdlijn in.

Betrokkenen zijn in ieder geval de ouder(s)/verzorger(s) en professionals vanuit het onderwijs, de jeugdhulp en/of de ondersteuning aan ouders. Per situatie kunnen ook andere mensen betrokken zijn en soms ook de (oudere) kinderen zelf.

Het invullen

Dit is een print, knip en plak versie van een tijdlijn. Print de tijdlijn uit zo vaak als nodig is (1x voor tijdens het overleg invullen en 1x per betrokkene als deze individueel ingevuld wordt)

en ook het blad met de verschillende kaartjes (1x voor elke betrokkene als het individueel ingevuld wordt en 3x als het gezamenlijk ingevuld wordt). Beide op hetzelfde formaat en het liefst op A3 of groter. Print de afsprakenkaart op A4.

Geef de volgende instructie mee over wat er op de tijdlijn en de kaartjes ingevuld wordt:

- **Wie vult in:** Op elk kaartje staat linksboven een rondje. Hier vul je in wie het kaartje ingevuld heeft (ouders = O, of M en V als ouders apart invullen, school = S, jeugdhulpverlener = J, en bedenk zelf een letter voor een andere partner). Vul zoveel of zo weinig kaartjes in als nodig.
- **Levensgebeurtenissen:** Vul per levensgebeurtenis een los kaartje in. Bij de 'datum' zet je de datum of periode (bijv. herfst 2022). Beschrijf de belangrijke levensgebeurtenis, zoals gezinsuitbreiding, overlijdens, verhuizingen, ect. Plak de kaartjes op volgorde in de tijdlijn.

- **Thuisituatie gezin:** Beschrijf de gezinssituatie (bijv. gezinssamenstelling, woonsituatie en opvoedvaardigheden ouders) en eventuele veranderingen hierin.
- **School/opvang:** Noteer op welke opvang en/of scholen het kind heeft gezeten. Zet dit boven de juiste leeftijd van het kind.
- **Groep kind:** Vul hier de volgorde van de groepen waarin het kind heeft gezeten in.
- **Leeftijd kind:** Omcirkel de huidige leeftijd van het kind en vul de geboortedatum in.
- **Ontwikkeling kind:** Vul per groep een kaartje in over de ontwikkeling van het kind. Schrijf de groep op en beschrijf wat voor jou belangrijk is geweest in de ontwikkeling van het kind, zowel wat er goed gaat als wat er minder goed gaat. Plak de kaartjes op volgorde in de tijdlijn.
- **Hulp kind/gezin:** Vul per hulpaanbod een kaartje in. Noteer de datum/periode dat de hulp geboden is. Beschrijf waar het hulpaanbod op gericht is. Omcirkel een smiley: goede, neutrale of niet goede hulp. Plak de kaartjes op volgorde in de tijdlijn.
- **Samenwerking:** Vul aparte kaartjes in voor wat je goed en minder goed vindt aan de samenwerking. Beschrijf met wie er samengewerkt is en wat er goed of niet goed aan de samenwerking was. Omcirkel een smiley: goede, neutrale of niet goede samenwerking. Plak de kaartjes op de tijdlijn.

Om een beeld te geven van hoe een gezamenlijke tijdlijn eruit kan zien, staat op de volgende pagina een voorbeeld.

Het overleg

Leg de tijdlijn als 'praatplaat' tijdens een overleg

op tafel. Stel eerst met elkaar een doel op. Bijvoorbeeld 'elkaar informeren over wat er allemaal speelt', 'beslissen wat er nodig is aan hulp' of 'afspraken maken over de samenwerking'. Om het gesprek over de tijdlijn te voeren doorloop je de volgende 5 stappen. Dit doe je door samen de vragen te beantwoorden. Uiteraard kan je dit aanpassen en aanvullen naar de specifieke situatie.

1. Checken

- Is de tijdlijn compleet?
- Is de tijdlijn juist?

2. Wat opvalt

- Wat is voor jou het belangrijkste in de tijdlijn?
- Zijn er verschillende perspectieven op de ontwikkeling van het kind en/of de gezinssituatie?
- Zijn er belangrijke veranderingen op de tijdlijn te zien?
- Zie je nieuwe informatie die je kijk op de situatie of het kind/gezin verandert?

3. De hulp

- Wat is er goed gegaan in de hulp aan het kind/gezin?
- Wat is er minder goed gegaan in de hulp aan het kind/gezin?
- Wat is er nu nog nodig aan hulp?

4. De samenwerking

- Wat is er goed gegaan in de samenwerking?
- Wat is er minder goed gegaan in de samenwerking?
- Hoe gaan we onze samenwerking voortzetten?

5. Vervolg

- Wat gaat iedereen nu doen en wanneer is dit klaar? Vul hiervoor de afsprakenkaart in.
- Wanneer is het volgende overleg?
- In welke dossiers komen de tijdlijn en de gemaakte afspraken te staan?

Levensgebeurtenissen	0 Levensgebeurtenis Datum: 30-3-2015 Geboorte broer 0 Levensgebeurtenis Datum: 12-6-2018 Geboorte tweeling-zussen 0 Levensgebeurtenis Datum: Covid periode, thuisonderwijs, zwaar voor moeder 0 Levensgebeurtenis Datum: 2022 Inwonen bij oma
Thuisituatie gezin	Oudste kind van 4 Woning heeft slechts 2 slaapkamers Moeder opvoeding alleen Vader in het buitenland
School/opvang	Peuterspeelzaal Basisschool De Vlieger Thuisonderwijs covid Basisschool De Vlieger Nu
Groep kind	1 2 3 4 5 6 7 8
Leeftijd kind Geboortedatum: 03-10-2012	0 jaar 1 jaar 2 jaar 3 jaar 4 jaar 5 jaar 6 jaar 7 jaar 8 jaar 9 jaar 10 jaar 11 jaar 12 jaar
Ontwikkeling kind	0 Ontwikkeling kind Groep: peutergroep Druk Beweeglijk Veel huilen 5 Ontwikkeling kind Groep: 1/2 Veel driftbuien Maakt spullen kapot Moeilijk te kalmeren 5 Ontwikkeling kind Groep: 4 Veel ruzie, sociale contacten moeilijk Geen vriendjes Leeproblemen 0 Ontwikkeling kind Groep: 5 Achterstand vergroot door thuisonderwijs, Thuis veel ruzie, vrienden gemaakt in de buurt 5 Ontwikkeling kind Groep: 7 Rustiger bij oma en in de klas, niveau blijft achter
Hulp kind/gezin	0 Hulp kind/gezin Datum: 2016 Opvoedondersteuning ouders jeugdteam 😊😊😊 5 Hulp kind/gezin Datum: 2018 Observatie SBO - school -> handvatten structuur leerkracht 😊😊😊 7 Hulp kind/gezin Datum: 2019 Sova - training 😊😊😊 0 Hulp kind/gezin Datum: 2021 Opvoedondersteuning moeder jeugdteam 😊😊😊 5 Hulp kind/gezin Datum: 2021 IPO afgenomen, IQ op 87 😊😊😊
Samenwerking ouders, school, jeugdhulp	0 Samenwerking ouders, school, jeugdhulp Laat gehoord van leerproblemen. Opvoedondersteuner had weinig tijd 😊😊😊 0 Samenwerking ouders, school, jeugdhulp School heel betrokken. Fijne terugkoppeling SOVA training 😊😊😊 5 Samenwerking ouders, school, jeugdhulp Fijne samenwerking SBO school 😊😊😊

Levensgebeurtenissen														
Thuisituatie gezin														
School/opvang														
Groep kind														
Leeftijd kind Geboortedatum:	0 jaar	1 jaar	2 jaar	3 jaar	4 jaar	5 jaar	6 jaar	7 jaar	8 jaar	9 jaar	10 jaar	11 jaar	12 jaar	
Ontwikkeling kind														
Hulp kind/gezin														
Samenwerking ouders, school, jeugdhulp														

Levensgebeurtenis Datum:	Levensgebeurtenis Datum:	Levensgebeurtenis Datum:	Levensgebeurtenis Datum:	Levensgebeurtenis Datum:	Levensgebeurtenis Datum:
Ontwikkeling kind Groep:	Ontwikkeling kind Groep:	Ontwikkeling kind Groep:	Ontwikkeling kind Groep:	Ontwikkeling kind Groep:	Ontwikkeling kind Groep:
Ontwikkeling kind Groep:	Ontwikkeling kind Groep:	Ontwikkeling kind Groep:	Ontwikkeling kind Groep:	Hulp kind/gezin Datum:	Hulp kind/gezin Datum:
Hulp kind/gezin Datum:	Hulp kind/gezin Datum:	Hulp kind/gezin Datum:	Hulp kind/gezin Datum:	Hulp kind/gezin Datum:	Hulp kind/gezin Datum:
Hulp kind/gezin Datum:	Hulp kind/gezin Datum:	Hulp kind/gezin Datum:	Hulp kind/gezin Datum:	Hulp kind/gezin Datum:	Hulp kind/gezin Datum:
Samenwerking ouders, school, jeugdhulp	Samenwerking ouders, school, jeugdhulp	Samenwerking ouders, school, jeugdhulp	Samenwerking ouders, school, jeugdhulp	Samenwerking ouders, school, jeugdhulp	Samenwerking ouders, school, jeugdhulp

TIJDLIJN | afsprakenkaart

Naam kind

Datum overleg

Gemaakte afspraken		
Wat?	Wie?	Wanneer klaar?

1. Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (1989). *Kinderrechten*. Verkregen via: <https://wetten.overheid.nl/BWBO002508/2002-11-18>
2. Jonkman, H., Brock, A., Britt, A., & De Winter-Koçak, S. (2021). *Kennis versterken over de verbinding tussen onderwijs en jeugdhulp. Naar een nieuwe onderzoeksprogrammering*. Verwey-Jonker Instituut. Verkregen via: <https://www.verwey-jonker.nl/publicatie/kennis-versterken-over-de-verbinding-tussen-onderwijs-en-jeugdhulp/>
3. Nederlands Jeugdinstituut, Nederlands Centrum Jeugdgezondheid, & Verwey-Jonker Instituut (2019). *De Sterkste Schakels. Wat werkt in de samenwerking tussen jeugdgezondheidszorg, wijkteams en onderwijs?* Verkregen via: <https://www.nji.nl/publicaties/de-sterkste-schakels>
4. Nederlands Jeugdinstituut (2021a). *Kenniskaart 'Kwaliteit verbinding onderwijs en jeugdhulp'. Optimale samenwerking van onderwijs en jeugdhulp*. Verkregen via: <https://www.nji.nl/sites/default/files/2021-05/kenniskaart-Kwaliteit-Verbinding-Onderwijs-en-Jeugdhulp.pdf>
5. Jeugdwet (2015). Verkregen via <https://wetten.overheid.nl/BWBR0034925/2023-07-01>
6. Nederlands Jeugdinstituut (2019). *Verrassend Passend. Special samenwerking onderwijs-Jeugd. Passend onderwijs in de praktijk*. Nederlands Jeugdinstituut. Verkregen via: <https://www.nji.nl/system/files/2021-04/Verrassend-Passend-Special-combinatie-onderwijs-jeugd-middelen.pdf>
7. Peeters, R., Zunderdorp, M., Lamers, M., & Rats, E. (2018). *Mét andere ogen: Advies voor versnelling en bestendiging van de samenwerking onderwijszorg-jeugd*. Zunderdorp Beleidsadvies & Management.
8. Wienen, B., Korenromp, H., Batstra, L., & Graas, D. (2020). *Werkbaar in de klas. Het effect van samenwerking tussen ouders, leraren, maatschappelijk werk en jeugdhulp in de schoolklas: exploratieve studie naar de factoren die maken dat samenwerking vanuit de optiek van de leraar, succesvol is of minder succesvol ervaren wordt*. NRO Projectnummer: 405-18-641.
9. Pratt, M. W., & Hardy, S. A. (2015). Cultivating the moral personality: Socialization in the family and beyond. In J. E. Grusec, & P. D. Hastings (Eds.), *Handbook of socialization: Theory and research* (pp. 661–685). The Guilford Press.
10. Herweijer, L., & Vogels, R. (2013). *Samen scholen*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
11. Bakker, J. T. A., Denessen, E. J. P. G., Denessen, M. H. J., & Oolbekkink-Marchand, H. W. (2013). *Leraren en ouderbetrokkenheid: Een reviewstudie naar de effectiviteit van ouderbetrokkenheid en de rol die leraren daarbij kunnen vervullen*. Radboud Universiteit.
12. Kalthof, H., (2020). *Opgroeien en opvoeden in armoede* (3e herziene druk). NJI.
13. Lusse, M., Kassenberg, A., & Hoogenboom, A. (2020). Armoede op school, een extra uitdaging. *Schoolfacilities*, 37(1), pp. 32-34.
14. Distelbrink, M., Pels, T., & Winkelman, C. (2017). *Waardenopvoeding in diversiteit. Het begint met een gesprek. Achtergrondartikel bij teambijeenkomst*. Kennisplatform Integratie & Samenleving.
15. Nederlands Jeugdinstituut (2021b). *Verrassend Passend. Special combinatie onderwijs-jeugd middelen. Jeugd. Passend onderwijs in de praktijk*. Nederlands Jeugdinstituut. Verkregen via: <https://www.nji.nl/system/files/2021-04/Verrassend-Passend-Special-combinatie-onderwijs-jeugd-middelen.pdf>
16. Samenwerkingsverband Passend Onderwijs Delflanden (SPPOD) (2017). *Ondersteuningsplan 2017-2021 Samenwerkingsverband Passend Primair Onderwijs Delflanden*. SPPOD.
17. Samenwerkingsverband Passend Primair Onderwijs Haaglanden (SPPOH) (2017). *Vertrouwen, Verbinden, Verantwoorden. Ondersteuningsplan 2017-2021*. SPPOH.
18. Gemeente Den Haag (z.d.). *Den Haag in cijfers*. Geraadpleegd op 18-02-2023, van <https://denhaag.inciifers.nl/dashboard/en-us/wijkprofielen/>
19. Sociaal en Cultureel Planbureau (2020). *Jeugdhulp in de wijken*. SCP. Geraadpleegd op 18-12-2023, van <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/03/05/jeugdhulp-in-de-wijk>
20. Centraal Bureau voor de Statistiek (2018). *Jeugdhulp 2017*. CBS. Verkregen via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2018/18/jeugdhulp-2017>
21. Dienst Uitvoering Onderwijs (2022). *Open onderwijsdata*. Geraadpleegd op 18-12-2023, van <https://duo.nl/open-onderwijsdata/primair-onderwijs/aantal-leerlingen/>
22. Inspectie van het Onderwijs (z.d.). *Schoolweging primair onderwijs*. Geraadpleegd op 18-12-2023, van <https://www.onderwijsinspectie.nl/trends-en-ontwikkelingen/onderwijsdata/schoolweging-po>
23. Gemeente Den Haag (2019). *Gezond en Veerkrachtig. Beleidsplan Zorg, Jeugd en Volksgezondheid Den Haag 2019-2022*. Gemeente Den Haag.
24. Andersson Elffers Felix (2012). *Organisatiemodel Centra Jeugd en Gezin Den Haag*. Verkregen via: https://denhaag.raadsinformatie.nl/document/3888068/1/RIS254820_bijlage_Rapport_AEF
25. Gemeente Delft (2020). *Actieplan Sociaal Domein 2.0*. Gemeente Delft.
26. Gemeente Den Haag (z.d.). *Per 1 januari 2024 verandert de jeugdhulp in Den Haag*. Verkregen via: <https://jeugdhulpdenhaag.nl/vragen-en-antwoorden/>
27. Centrum Jeugd en Gezin (CJG) (2018). *Routeboek SMW+PO vervlechten met het Centrum voor Jeugd en Gezin*. CJG. <http://www.cjgdenhaag.nl/professionals/smw-en-po>
28. Vrijhof, C., & Bos, T. (2022). *Normaliseren. Wat is ieders normaal? Werkplaats Samen*. Verkregen via: <https://www.werkplaatssamen.nl/wp-content/uploads/2022/04/Verslag-groepsgesprekken-Normaliseren.pdf>
29. Autoriteit Persoonsgegevens (z.d.). *Basis AVG. Autoriteit Persoonsgegevens*. Verkregen via: <https://www.autoriteitpersoonsgegevens.nl/themas/basis-avg/avg-algemeen/de-avg-in-het-kort>
30. Maessen, M. (2019). *Handreiking gegevensuitwisseling: Voor scholen die samenwerken met externe partners*. NJUI. Verkregen via: <https://www.nji.nl/system/files/2021-04/Handreiking-gegevensuitwisseling.pdf>
31. Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2016). *Allemaal andersdenkenden, omgaan met cultuurverschillen*. Uitgeverij Contact.
32. Kenniscentrum Inclusief Samenleven (2020). *Cultuursensitieve jeugdhulp en opvoedingsondersteuning*. Kenniscentrum Inclusief Samenleven. Verkregen via: <https://www.kis.nl/artikel/cultuursensitieve-jeugdhulp-en-opvoedondersteuning>
33. Bouteh, K., & De Haan, A. (2019). *Cultuursensitief werken met jeugdigen en gezinnen*. Pharos. Verkregen via: https://www.pharos.nl/wp-content/uploads/2019/06/Cultuursensitief-werken-met-jeugdigen-en-gezinnen_Pharos_2019-1.pdf
34. Ince, D., & Udo, N. (2018). Opvoedsteun. *Wat werkt*. NJI. Verkregen via: <https://www.nji.nl/system/files/2021-05/Opvoedsteun-Wat-werkt.pdf>
35. Ackerman, B. P., Brown, E. D., & Izard, C. E. (2004). The Relations Between Persistent Poverty and Contextual Risk and Children's Behavior in Elementary School. *Developmental Psychology*, 40(3), pp. 367-377.
36. Werfhorst, H. & Van Hest, E. (Red.) (2019). *Gelijke kansen in de stad*. Amsterdam University Press. Verkregen via: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/25119/1/9789048550890.pdf>
37. Gelijke Kansen Alliantie (2022). *De brugfunctionaris op school*. Verkregen via: <https://www.gelijke-kansen.nl/brugfunctionaris/documenten/publicaties/2020/10/31/de-brugfunctionaris-op-school>
38. Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk, Nederlands Instituut van Psychologen, Nederlandse Vereniging Van Pedagogen en Onderwijskundigen, Nederlands Jeugdinstituut (2022). *Samen met ouders en jeugdige beslissen over passende hulp*. NJI. Verkregen via: <https://richtlijnenjeugdhulp.nl/samen-beslissen-over-passende-hulp/>
39. Spijk-de Jonge, M., De Lange, M., Serra, M., Van der Steege, M., & Dijkshoorn, P. (2022). 'Betrek mij gewoon'. Op zoek naar verbeterkansen voor de jeugdhulp in het casusonderzoek Ketenbreed Leren. Verkregen via: https://www.brancheszorgvoorjeugd.nl/content/uploads/2022/11/Rapportage_KetenbreedLeren_2022.pdf
40. Bontje, M. (2023). *GLZ-methodiek: Gezamenlijk Inschatten van Zorgbehoeften*. Verkregen via: <https://www.loketgezondleven.nl/interventies-zoeken#/InterventionDetails/1800086>
41. Bellaart, H., Sarti, A., Achahchah, J., & Badou, M. (2020). *Cultuursensitief zorgaanbod. Exclusief of inclusief?* Kenniscentrum Integraal Samenleven (KIS). Verkregen via: <https://www.kis.nl/sites/default/files/2022-06/cultuursensitief-zorgaanbod.pdf>

April 2024

© 2024 De Haagse Hogeschool

De Haagse Hogeschool

Johanna Westerdijkplein 75

2521 EH Den Haag

www.dehaagsehogeschool.nl

www.kennisnetwerkjeugdhaaglanden.nl

Auteurs

Anne Steenbakkers

Mirjam Heemskerk-Van der Sprong

Marion van de Sande

Cora Bartelink-Koelewijn

Suzanne Rutz

Rob Gilsing

Gefinancierd door

De Haagse Hogeschool

Kennisnetwerk Jeugd Haaglanden

Gemeente Den Haag

Gemeente Delft

Uitgever

De Haagse Hogeschool

Vormgeving

Beautiful Minds

ISBN: 9789083280134